

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ ТА ОБЛІКУ**

Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

Морман Володимир Русланович

**ВИЗНАЧЕННЯ ШЛЯХІВ ЗРОСТАННЯ
ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ**

Спеціальність 072 – фінанси, банківська справа,
страхування та фондовий ринок
Освітньо-професійна програма «Фінанси»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр»

Науковий керівник:

Горин В. П.

д.е.н., проф. кафедри фінансів ім. С. І. Юрія

Тернопіль – 2024

Анотація

Морман В. Р. Визначення шляхів зростання фінансових ресурсів держави. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 072 – Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок, освітньо-професійна програма «Фінанси» – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2024.

У кваліфікаційній роботі розкриті сутність фінансових ресурсів держави, їх місце у складі фінансових ресурсів суспільства, джерела та методи формування; оцінено практику формування фінансових ресурсів держави у розрізі і ресурсів бюджету та ресурсів фондів соціального страхування; обґрунтовано шляхи збільшення фінансових ресурсів держави в умовах сучасних викликів і загроз.

Annotation

Morman V. R. Identifying Pathways for the Growth of State Financial Resources. Manuscript.

Research for a master's degree in specialty 072 – Finance, banking, insurance and stock market, educational and professional program “Finance” – West Ukrainian National University, Ternopil, 2024.

The qualification work explores the essence of state financial resources, their role within the financial resources of society, as well as the sources and methods of their formation. It evaluates the practices of forming state financial resources, focusing on budget resources and social insurance funds. Additionally, it substantiates strategies for increasing state financial resources amid contemporary challenges and threats.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Теоретичні засади формування фінансових ресурсів держави.....	8
1.1. Фінансові ресурси держави як складова фінансових ресурсів суспільства	8
1.2. Джерела та методи формування фінансових ресурсів держави.....	15
Розділ 2. Практика формування фінансових ресурсів держави в умовах економічних та безпекових ризиків.....	23
2.1. Тенденції та проблеми формування бюджетних ресурсів.....	23
2.2. Формування фінансових ресурсів централізованих соціальних фондів.....	30
Розділ 3. Резерви нарощування фінансових ресурсів держави в умовах безпекових та економічних ризиків.....	39
Висновки.....	47
Список використаних джерел.....	51

ВСТУП

Актуальність теми. Економічний і соціальний розвиток країни у сучасний період еволюції світової цивілізації визначається численними чинниками впливу, які мають внутрішню та зовнішню природу. Окремі з цих чинників є унікальними для країни зважаючи на історичні та геополітичні аспекти її розвитку, а інші чинники є спільними для усіх держав. Спільною для усіх держав детермінантою розвитку є забезпеченість фінансовими ресурсами усіх суб'єктів економіки, а найперше держави як суспільного інституту, відповідального за добробут усіх членів суспільства. Від формування необхідного обсягу фінансових ресурсів держави значною мірою залежить її спроможність виконувати покладені на неї функції щодо сприяння розвитку економіки, забезпечення соціального захисту населення, надання йому суспільних благ. Унікальним для нашого часу чинником, що впливає на усі параметри формування фінансових ресурсів держави є війна з росією, що триває уже більше десятиліття та руйнівним чином позначається на різних аспектах життєдіяльності суспільства. Стрибкоподібне зростання потреб держави у фінансових ресурсах для забезпечення відсічі збройній агресії з боку росії відбувається на фоні руйнування економічної основи їхнього формування через ракетні атаки, окупацію територій та виробничих об'єктів, безпрецедентні масштаби міграції трудових ресурсів. Це висуває перед органами публічної влади складні завдання щодо забезпечення фінансової спроможності держави в умовах воєнного часу.

Питання теоретичних засад та практики формування фінансових ресурсів держави тривалий час представлені у наукових працях вітчизняної та зарубіжної фінансової науки. Окремі аспекти цієї тематики відображені у публікаціях таких українських науковців, як Л. Буряк, О. Василик, С. Огородник, О. Кириленко, А. Крисоватий, В. Валігура, В. Дем'янишин, В. Опарін, І. Сидор, В. Кравченко, І. Луніна, К. Павлюк, І. Чугунов, С. Юрій, З. Лободіна, В. Горин та багатьох інших. Попри вагому увагу та значну розробленість цієї тематики, дотепер немає єдності у науковій спільноті щодо розуміння сутності та меж фінансових ресурсів

держави, переваг та ризиків різних методів їхнього формування. Особливої уваги потребує практика формування фінансових ресурсів держави в умовах воєнного часу, оскільки вона може стати підґрунтям для розвитку відповідного напрямку фінансової теорії.

Мета дослідження. Мета кваліфікаційної роботи передбачає поглиблення теоретичних засад формування фінансових ресурсів держави з урахування сучасних викликів та загроз, а також на підставі результатів аналізу відповідної практики вироблення власної позиції щодо залучення резервів нарощування фінансових ресурсів держави задля забезпечення її фінансової спроможності у складний період державотворення.

Поставлена мета має комплексний характер і потребує вирішення низки завдань, а саме:

- розкрити сутність та місце фінансових ресурсів держави як складової фінансових ресурсів суспільства;
- охарактеризувати джерела та методи формування фінансових ресурсів держави;
- виявити тенденції та проблеми формування бюджетних ресурсів;
- оцінити практику формування фінансових ресурсів централізованих соціальних фондів;
- обґрунтувати резерви нарощування фінансових ресурсів держави в умовах безпекових та економічних ризиків.

Об'єктом дослідження є фінансові ресурси держави.

Предмет дослідження – теоретичні засади та практичні аспекти формування фінансових ресурсів держави в умовах викликів воєнного часу.

Методологічна база. Розкриття змісту кваліфікаційної роботи потребувало застосування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Зокрема, розкриття сутності та місця фінансових ресурсів держави у складі фінансових ресурсів суспільства, методів їхнього формування здійснене з використанням методів порівняння, аргументації, аналізу та синтезу, групування. Практичні аспекти формування фінансових ресурсів держави в умовах воєнного часу були

досліджені із застосуванням методів порівняльного та структурного аналізу, графічного і табличного представлення. Вироблення власного бачення шляхів збільшення фінансових ресурсів держави потребувало використання методів абстрагування, аргументації, ідеалізації, а також методів аналізу і синтезу.

Теоретична й інформаційна основа дослідження. Для написання роботи автором було використано комплекс джерел інформації, який об'єднує навчальну та монографічну літературу, законодавство з питань формування фінансових ресурсів держави, наукові публікації у фахових виданнях та збірниках матеріалів конференцій, звітні показники про виконання зведеного бюджету від Державного веб-порталу відкритих даних Openbudget.gov.ua, звітність фондів соціального страхування та інші джерела.

Наукова новизна одержаних результатів. У роботі сформульоване власне бачення щодо розуміння сутності фінансових ресурсів держави, переваг і ризиків методів їхнього формування в умовах воєнного часу; проведений аналіз практики формування фінансових ресурсів держави у розрізі цих методів дав можливість виявити причинно-наслідкові зв'язки між чинниками зовнішнього середовища та фінансовими можливостями держави, виробити рекомендації щодо використання резервів збільшення її фінансової спроможності.

Практичне значення отриманих результатів. У роботі запропоновано ряд рекомендацій щодо збільшення обсягу фінансових ресурсів держави в умовах воєнного часу, зокрема щодо зменшення бюджетних втрат від тіньової економіки, вдосконалення елементів фіскальних платежів, підвищення ефективності роботи податкових органів над адмініструванням податків та зборів. Ці рекомендації можуть бути використані як при виробленні пріоритетів фіскальної політики, так і в рамках навчального процесу при викладанні дисциплін фінансового профілю.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Апробація результатів дослідження. Окремі напрацювання, відображені у кваліфікаційній роботі, обговорювались на наукових заходах кафедри фінансів ім. С. І. Юрія та відображені у збірниках наукових праць за їх результатами:

1. Горин В., Мудрий Т., Морман В. Резерви нарощування фінансових ресурсів держави в умовах безпекових та економічних ризиків. *Фінансове забезпечення сталого розвитку*: збірник наукових праць. Вип. 4. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.

2. Зазуляк С., Морман В. Інституційні чинники формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування. *Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів*: збірн. матер. XXI Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, 24 трав. 2024 р.). Т. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 55-58.

Повний обсяг роботи становить 56 сторінок комп'ютерного тексту. Основний зміст роботи викладений на 50 сторінках. У роботі 3 таблиці, 3 рисунки. Список використаних джерел налічує 53 позиції.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ

1.1. Фінансові ресурси держави як складова фінансових ресурсів суспільства

Забезпеченість фінансовими ресурсами є одним із головних чинників, які визначають успішність функціонування будь-якого суб'єкта економіки. Зокрема, для держави формування фінансових ресурсів у необхідному обсязі є запорукою належного виконання покладених на неї суспільством функцій щодо розвитку економіки, соціальної сфери, забезпечення соціального захисту населення від дії різних ризиків, забезпечення оборони території країни від зовнішніх посягань, підтримання міжнародних відносин тощо. Водночас, успішність діяльності будь-якого суб'єкта економіки залежить не лише від обсягів фінансових ресурсів, які надходять у його розпорядження, але й від ефективності управління ними, від використання прогресивних методів та інструментів їхнього формування та використання.

Ефективне вирішення питань, які пов'язані з управлінням фінансовими ресурсами держави неможливе без їх належного теоретичного обґрунтування, глибокого розуміння сутності та форм існування. Наявність теоретичного базису є реальним підґрунтям, яке створює передумови для прогнозування обсягів та пропорцій формування фінансових ресурсів, джерел їхнього утворення, а також напрямів використання.

Поняття фінансових ресурсів уже впродовж тривалого часу займає вагоме місце у наукових дослідженнях фінансового спрямування. Однак, важливість їхнього наукового пізнання та складність цього явища зумовлюють відсутність узгоджених позицій як щодо розуміння сутності цього поняття, так і форм його існування, джерел утворення, підходів до класифікації.

Термін «ресурси» відповідно до довідкової літератури означає «виникаю знову». У перекладі з французької мови термін «resource» означає «допоміжний засіб, тобто щось таке, що може бути використане з певного джерела (запаси, засоби, матеріали тощо) на певну мету» [46]. Під ресурсами у їхньому широкому тлумаченні розуміють усе, що може бути використане суб'єктом управління для впливу на об'єкт. Однак, таке прочитання ресурсів є надміру широким, адже для впливу на об'єкт управління може бути використано як матеріальні засоби, так і обставини та інші незалежні від суб'єкта чинники. Відповідно, більш прийнятно розглядати термін «ресурси» у його вузькому значенні як «витрат, необхідних для творення політики» [51]. М. Александрова розкриває особливості ресурсів як поняття економічної науки: «по-перше, виникнення потреби у ресурсах пов'язане із процесами суспільного виробництва та створення доданої вартості; по-друге, на структуру та динаміку фінансових ресурсів впливають розвиток виробничих сил та виробничих відносин; по-третє, використання ресурсів передбачає їхнє вартісне відтворення, адже ресурси з матеріальної форми переходять у вартісну форму, формуючи вартість блага» [2, с. 435].

Одним із найважливіших чинників суспільного відтворення є фінансові ресурси. В загальному під ними розуміють сукупність коштів, які перебувають у розпорядженні суб'єктів економіки (держави, підприємств, домогосподарств). Фінансові ресурси формуються за рахунок різних джерел і є, водночас, джерелом простого та розширеного відтворення, спрямовуються на задоволення поточних потреб та розвиток. На думку В. Телегіна, фінансові ресурси «виражають не зміну форм вартості, а фінансовий результат процесу відтворення, свідчать про наявні можливості економічного і соціального розвитку» [46]. Такий підхід критикує В. Опарін, на думку якого, до розуміння фінансових ресурсів доцільно підходити з точки зору їхнього призначення. Фінансові ресурси, за В. Опаріном, «не є результатом створення ВВП, його розподілу і перерозподілу, цей результат відображається у доходах. Фінансові ресурси з погляду їхнього продуктивного використання є передумовою виробництва, а, отже, – створення ВВП, вони не

гарантують ні відповідного обсягу ВВП, ні позитивних фінансових результатів» [37, с. 145].

У науковій літературі представлені кілька підходів до розуміння поняття фінансових ресурсів. Частина науковців розглядає їх грошові кошти. Зокрема, А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко характеризують фінансові ресурси як «... сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання» [20, с. 394]. На їхню думку, обсяг цих коштів визначає рівень фінансової спроможності економіки та є джерелом її розвитку, а мобілізацію фінансових ресурсів суб'єкти економіки можуть здійснювати у різний спосіб. Так, держава отримує фінансові ресурси через «стягнення податків, відчуження частини прибутку державних підприємств, соціальні відрахування, продаж державою цінних паперів і майна, одержання кредитів, емісію грошей» [20, с. 394-395]. Подібної думки дотримується Л. Фільштейн, характеризуючи фінансові ресурси як «... грошові засоби, які створюються, використовуються і знаходяться в розпорядженні всіх сфер матеріального і не матеріального виробництва, держави і регіональних органів самоврядування» [48, с.13]. Вчений погоджується, що фінансові ресурси є виразником ефективності функціонування економіки.

На думку С. Ковальчук та І. Форкуна, фінансові ресурси – це «... грошові кошти, які утворюються в процесі розподілу та перерозподілу ВВП, а також частини національного багатства» [25, с. 559]. Позитивною рисою цієї дефініції є те, що науковці розширюють розуміння джерел утворення фінансових ресурсів, зараховуючи до них не тільки ВВП, але й національне багатство. Дійсно, у складні для країни періоди існування уряд може проводити приватизацію як продаж частини національного багатства для мобілізації фінансових ресурсів до бюджету. Також при утворенні державою спеціальних накопичувальних фондів, які у світовій практиці визначають як суверенні фонди добробуту, уряди можуть використовувати накопичені у них кошти для покриття дефіциту бюджету та стимулювання економічної активності у періоди економічних криз. Разом з тим, обмеження сутності фінансових ресурсів коштами є недоречним, адже гроші є

носієм фінансових відносин, але фінансові ресурси крім власне грошей містять інші активи, що мають вартісне вираження (грошові документи, ліквідні оборонні активи та ін.).

Інша група науковців дотримується позиції щодо розуміння фінансових ресурсів як грошових коштів у фондovій та нефондовій формах. Для прикладу, В. Коюда та В. Гриньова визначають їх як «... грошові доходи (нагромадження і надходження), сформовані у фондovій та нефондовій формі в руках суб'єктів господарювання і держави і призначені на розширене відтворення, матеріальне стимулювання працюючих, задоволення соціальних потреб, потреби оборони і державного управління» [13, с. 145]. Незважаючи на позитивні риси цього визначення, адже вчені вказують на формування фінансових ресурсів у фондovій формі та необхідність їхнього цільового призначення, воно не позбавлене також спірних моментів, а саме: твердження про те, що фінансові ресурси можуть утворюватися у нефондовій формі, що суперечить розумінню матеріального змісту фінансів, яким є грошові фонди. Водночас, науковиці ототожнюють фінансові ресурси з доходами і нагромадженнями, що є методологічною хибою. Доходи і нагромадження не мають фондovої форми, виступають джерелом утворення фінансових ресурсів, але аж ніяк не самими ресурсами.

Ці хиби виправляють автори підручника «Фінанси» за ред. А. Крисоватого, які розуміють фінансові ресурси як «централізовані та децентралізовані грошові фонди, рух яких відображається за допомогою доходів, видатків у фінансових планах суб'єктів фінансових відносин» [50, с. 38]. Така дефініція продовжує ідеї тернопільської фінансової школи С. Юрія. У навчальному посібнику «Фінанси: вишкіл студії» за ред. С. Юрія фінансові ресурси характеризують як «грошові фонди, які створюються в процесі розподілу і використання ВВП за певний період часу (макрорівень), а також акумульовані підприємством з різних джерел грошові кошти, які надходять в його обіг і призначені для покриття потреб підприємства (мікрорівень)» [49, с. 28]. Джерелом утворення грошових фондів С. Юрій визначає саме доходи та грошові нагромадження держави та суб'єктів господарювання. Поділяючи таку наукову позицію, все ж вважаємо за доцільне

вказати на її «слабке місце», яким є перелічені суб'єкти формування фінансових ресурсів. В сучасних умовах повноправним суб'єктом фінансових відносин розглядають також домогосподарства, які також формують децентралізовані грошові фонди для задоволення потреб їхніх членів та спільних потреб. Відтак, цей момент слід враховувати при формулюванні дефініції фінансових ресурсів.

Отож, ключовими ознаками, які розкривають сутність фінансових ресурсів є такі, як джерело їхнього утворення, форми існування та цільове призначення. З урахуванням цих моментів, фінансові ресурси доцільно характеризувати як грошові фонди, які утворюються у результаті розподілу та перерозподілу ВВП у всіх суб'єктів фінансових відносин задля забезпечення реалізації їхніх інтересів, виконання завдань та функцій. Мета формування і використання фінансових ресурсів у різних суб'єктів економіки є індивідуалізована. Зокрема, суб'єкти господарювання формують фінансові ресурси для забезпечення безперервності та ефективності виробництва, досягнення на цій основі стійкого фінансового стану підприємства, зростання його ринкової вартості добробуту його власників. Домогосподарства формують фінансові ресурси для задоволення поточних та довгострокових потреб їхніх членів. Щодо держави, то цільове призначення її фінансових ресурсів полягає у реалізації комплексу функцій, які покладені на неї суспільством.

Фінансові ресурси класифікують за різними ознаками: формою власності, рівнем централізації, місця у відтворювальному процесі та ін. Так, відповідно до форми власності фінансові ресурси доцільно розмежовувати на державні та недержавні (приватні). До першої групи належать фінансові ресурси органів публічної влади усіх рівнів, а також фінансові ресурси, зосереджені у публічному секторі економіки, тобто у підприємств, організацій та установ державної форми власності. Недержавні фінансові ресурси представлені грошовими фондами, які утворюються на рівні приватних суб'єктів господарювання та домогосподарств.

На основі такої позиції, фінансові ресурси держави можна розглядати у широкому та більш вузькому тлумаченні. У першому випадку фінансові ресурси держави охоплюють усі фінансові ресурси, які утворюються в економіці, в тому

числі в органів публічної влади, підприємств і організацій різних форм власності, домогосподарств. Фактично, йде мова про ототожнення фінансових ресурсів держави з фінансовими ресурсами суспільства. У більш вузькому тлумаченні під фінансовими ресурсами держави розуміють ту їх частину, яка зосереджується у централізованих грошових фондах і спрямовується органами публічної влади на реалізацію функцій держави як суспільного інституту (рис. 1.1).

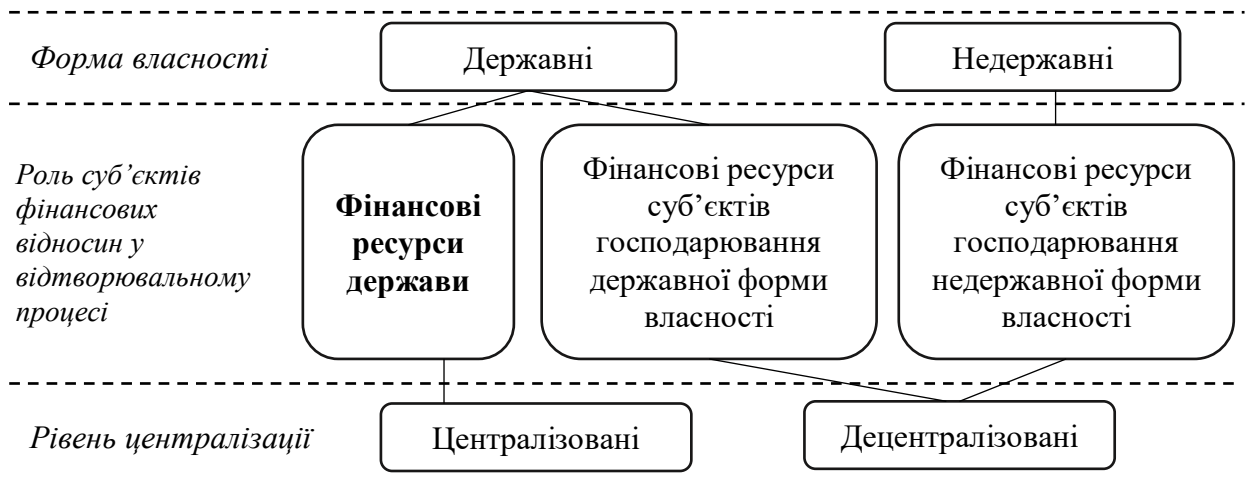

Рис. 1.1. Місце фінансових ресурсів держави у фінансових ресурсах суспільства [15, с. 147]

Окремі науковці стверджують, що не усі фінансові ресурси, які надходять у розпорядження держави, спрямовуються нею за виконання її функцій. Зокрема, В. Телегін зазначає, що з позицій фінансового забезпечення державних функцій частину фінансових ресурсів, які надходять до держави, використовують для того, щоб зробити можливою саму реалізацію цих функцій. Очевидно, вчений наголошує на тому, що частина фінансових ресурсів спрямовується державою на управлінські цілі, які не пов'язані напряму із задоволенням потреб населення [46]. На наш погляд, така думка є надто сумнівною, адже процес спрямування коштів держави на виконання її функцій невіддільний від матеріального забезпечення тих управлінців, які їх реалізують. Крім того, управління є однією із важливих функцій держави, яка впродовж століть вважалась взагалі головною. Відповідно, розмежовувати фінансові ресурси держави на ті, які пов'язані із

виконанням державницьких функцій і ті, які з ними не пов'язані, немає ніяких підстав.

Відповідно до рівня централізації фінансові ресурси розділяються на дві групи: централізовані ресурси концентруються у централізованих грошових фондах, які перебувають у розпорядженні органів публічного управління; іншою групою є децентралізовані фінансові ресурси, які формуються на рівні суб'єктів господарювання усіх форм власності, в тому числі державних та комунальних підприємств. Централізовані фінансові ресурси представлені бюджетами усіх рівнів та позабюджетними цільовими фондами, які утворені державою з певною метою.

Важливою ознакою розмежування фінансових ресурсів є форма їхнього походження, відповідно до чого вирізняють ресурси накопичення та ресурси перерозподілу. Перша група фінансових ресурсів представлена грошовими фондами, які утворені з прибутку, амортизаційних відрахувань, фонду орендної плати та інших видів ренти за використання природних та інших ресурсів. Зважаючи на складові, ці фінансові ресурси формуються в більшості на рівні підприємств у процесі їхньої діяльності. Іншою групою є фінансові ресурси перерозподілу, які концентруються у бюджетах й інших централізованих фондах за рахунок податків, зборів та інших фіскальних платежів, неподаткових доходів держави, а також від застосування кредитного механізму. Зауважимо, що між цими групами фінансових ресурсів існує певна обернена залежність як результат державного втручання в економічні процеси: чим вищим є рівень перерозподілу ВВП через централізовані фонди, тим більшими є ресурси перерозподілу. Однак, якщо фіскальна політика держави передбачає помірні показники перерозподілу ВВП, то більшою є частка фінансових ресурсів, які утворюються з прибутку та амортизаційних відрахувань.

Особливістю фінансових ресурсів держави є те, що вони практично у повному обсязі формуються на етапі вторинного розподілу ВВП, коли суб'єкти господарювання різних форм власності розподіляють свої доходи, спрямовують частину фінансових ресурсів на сплату податків та зборів, інших платежів до

бюджетів усіх рівнів та позабюджетних цільових фондів. Головним критерієм для оцінювання процесу формування фінансових ресурсів держави на цьому етапі є їхня достатність для повноцінного виконання функцій, покладених на органи публічної влади. У випадку, коли потреби у коштах перевищують обсяги наявних фінансових ресурсів, держава може використовувати інші джерела та методи акумуляції ресурсів у своє розпорядження.

1.2. Джерела та методи формування фінансових ресурсів держави

Формування фінансових ресурсів держави є процесом застосування різних форм та методів мобілізації коштів до централізованих грошових фондів, які перебувають у розпорядженні органів публічної влади й використовуються ними для реалізації функцій, які покладені на державу суспільством. Суб'єктами формування фінансових ресурсів держави виступають органи публічної влади, з одного боку, а також суб'єкти господарювання та домогосподарства, з іншого боку. Обсяги формування фінансових ресурсів держави тісно кореспондують із потребами суспільства, внаслідок чого у розріз окремих країн їхні масштаби можуть суттєво різнитися. Як зазначав Е. Сакс, кожен індивід оцінює суспільні потреби з власного погляду, відповідно до свого становища та рівня добробуту. Завдяки узагальненню суб'єктивних позицій усіх членів суспільства формується певна усереднена величина суспільних потреб, які є першоосновою для того, щоб визначити необхідний обсяг фінансових ресурсів держави.

Формування фінансових ресурсів держави може здійснюватись на різних засадах, внаслідок чого можна вирізнити у їхньому складі власні (постійні) та тимчасові ресурси. Першу групу фінансових ресурсів утворюють ті, що надходять у розпорядження держави на безповоротній основі за допомогою податкового та неподаткового методів. При застосуванні податкового методу відбувається перерозподіл доходів суб'єктів господарювання і домогосподарств на користь держави, що визначене положеннями податкового законодавства. Застосування

неподаткового методу формування фінансових ресурсів держави передбачає отримання нею доходів від господарської діяльності (у формі частини прибутку державних та комунальних підприємств, від проведення лотерейної діяльності, надання гарантій та кредитів, від розміщення бюджетних коштів на депозитних рахунках та ін.), від використання майна (у формі орендної плати, ренти) та від надання послуг (адміністративних та інших). Проте, приналежність останньої групи надходжень до фінансових ресурсів держави може бути дискусійним, адже ці надходження, з одного боку, відображаються у бюджеті, але з іншого боку, є доходами конкретних бюджетних установ та організацій.

Іншу групу фінансових ресурсів становлять ті, які надходять до грошових фондів, які перебувають у розпорядженні органів публічної влади тимчасово й на умовах повернення. Вони є наслідком застосування позикового методу, коли держава залучає фінансові ресурси від отримання кредитів, емісії державних та муніципальних облігацій. Позикові фінансові ресурси залучають від міжнародних фінансових інституцій, органів публічної влади інших країн, комерційних банків та інших інституцій фінансового сектору. Покупцями державних цінних паперів можуть бути не тільки уряди інших країн чи фінансові інституції, але й бізнес-структури і населення. Наслідком використання позикового методу формування фінансових ресурсів держави є утворення державного та місцевого боргу, які у подальшому вимагають виділення коштів з бюджету на їхнє обслуговування й погашення. Тому позиковий метод формування фінансових ресурсів держави науковці сприймають неоднозначно. Однак, на сьогодні найбільш поширеною щодо позикових фінансових ресурсів є думка про те, що головним мірилом доцільності їхнього використання є цільове призначення. Якщо залучення цих ресурсів пов'язане із реалізацією інвестиційних проєктів, що дадуть економічну віддачу в майбутньому і сприятимуть приросту постійних доходів держави, то такі дії є виправданими. Однак, якщо органи публічної влади залучають кредитні ресурси для фінансування поточних потреб, то такі дії є шкідливими, оскільки спричиняють поглиблення боргової залежності держави.

Хоча у процесі формування фінансових ресурсів держави застосовують різні методи мобілізації коштів до бюджетів та інших цільових фондів, проте у країнах із будь-якою моделлю економічної системи та рівнем розвитку першість серед них належить податковому. Порівняно з іншими методами, податковий метод формування фінансових ресурсів держави має свої особливості, а саме:

– імперативність (обов'язковість) – суб'єкти господарювання і населення є платниками податків та зборів, і відмовитись від виконання цього фіскального обов'язку не можна. Податки пройшли у своєму розвитку тривалий шлях, за який змінилось саме сприйняття цього явища від його розуміння через добровільний внесок на користь держави до усвідомленого обов'язку громадянина. Однак, у процесі цієї трансформації процес функціонування податків набував все більш примусових рис, що є наслідком зміни підходів до формування доходів держави. Держава у процесі еволюції поступово позбувалась своєї власності на користь інших суб'єктів економіки, а отже втрачала доменіальні доходи. Натомість, вона залишила виключно за собою привілей впроваджувати податки та вимагати їх належної сплати. Відтак, відбувся перехід від держави-власника до держави-функції, а право на впровадження фіскальних платежів є імперативним правом, яким володіє тільки держава;

– безеквівалентний характер, оскільки в індивідуальному ракурсі платник податків нічого від держави не отримує взамін за сплачені платежі. У більш широкому контексті платники податків споживають суспільні блага, які держава продукує за рахунок доходів від сплачених податкових платежів, однак це не змінює правило щодо конкретного платника;

– законодавчо визначений порядок формування ресурсів. Правову основу справляння податків та зборів до бюджетів різного рівня визначають Податковий та Бюджетний кодекси України, де у першому випадку визначені елементи фіскальних платежів, коло платників та порядок розрахунку і сплати, а в другому – приналежність того чи іншого фіскального платежу до бюджетів відповідного рівня. Будь-який фіскальний платіж може бути впроваджений або скасований виключно у правовий спосіб, тобто через його ухвалення у формі закону або

рішення органу місцевого самоврядування. Подібним чином вносять зміни до уже існуючих фіскальних платежів, коло платників, бази обкладання, ставки та інші елементи яких мають бути чітко визначені;

– однаковий підхід до усіх платників означає, що застосування положень податкового законодавства для формування фінансових ресурсів держави не залежить від національних, політичних, релігійних особливостей платника, його організаційно-правової форми функціонування та інших ознак. Передбачені у законодавчому порядку норми щодо порядку розрахунку і сплати податків та зборів, їхніх ставок, можливості застосування пільг та ін. поширюються на будь-якого платника податків у випадку його відповідності визначеним критеріям.

Характерною рисою розвинених демократичних країн є те, що податковий метод відіграє провідну роль у формуванні фінансових ресурсів на усіх рівнях публічної влади, оскільки відповідно до моделі бюджетного федералізму, окремі фіскальні платежі розщеплюються між бюджетами різного рівня, формуючи їх доходи. В Україні розщепленню піддають надходження від сплати податків на доходи фізичних осіб, на прибуток підприємств, акцизного та екологічного податку, рентної плати та ін. Завдяки механізму розщеплення надходжень від сплати окремих податків та зборів не тільки забезпечується формування ресурсів складових бюджетної системи, але й досягається мотивація органів публічної влади своїми діями сприяти нарощуванню економічної бази утворення цих надходжень.

Податковий метод використовують і при формуванні ресурсів цільових позабюджетних фондів, зокрема пенсійного фонду чи інших фондів соціального призначення. Так, найважливішим джерелом власних доходів Пенсійного фонду України є надходження від сплати єдиного соціального внеску, який має ознаки фіскального платежу, а повноту і своєчасність його сплати контролюють органи Державної податкової служби України. Важливою відмінністю цього платежу від податків є його цільове призначення, яке полягає в акумуляції ресурсів для виконання програм соціального захисту визначених категорій населення при настанні соціальних ризиків (при настанні певного віку, у випадку тимчасової

або стійкої непрацездатності, безробіття та ін.). При цьому існує кореспонденція між обсягами сплачених страхових внесків та розмірами соціальних виплат, на які може претендувати платник, чого немає у випадку сплати податків.

Доменіальний метод з плином часу трансформувався у методи формування фінансових ресурсів від господарської діяльності та реалізації майнових прав держави. Метод господарської діяльності передбачає утворення фінансових ресурсів держави від здійснення нею підприємницьких операцій та надання різних публічних послуг, зокрема адміністративних послуг. Фінансові ресурси держави від здійснення підприємницьких операцій набувають форми доходів від публічного сектору економіки, лотерейної діяльності, спрямування у фінансовий сектор тимчасово вільних ресурсів держави, надання кредитів та гарантій тощо).

Надходження від публічного сектору економіки набувають форми частини від прибутку державних і комунальних підприємств (підприємств із державною часткою у власності), яка надходить до централізованих фондів держави на її правах як власника активів цих суб'єктів господарювання. Найбільші суб'єкти господарювання державної форми власності в Україні щорічно представляють на погодження уряду свої фінансові плани, де серед іншого визначено розмір чистого прибутку, який буде перерахований до бюджету за підсумками його розподілу. Крім цього, підприємства державної та комунальної форм власності подібно до будь-яких суб'єктів господарювання сплачують усі визначені чинним законодавством податки, збори та обов'язкові платежі. Цікаво, що з погляду фінансової науки сплачені державними підприємствами податки є таким тільки за формою, але не за змістом, оскільки у цьому випадку немає факту переходу вартості від приватного власника до держави. Також доцільно зауважити, що на думку багатьох науковців, існування значного державного сектору та практика вилучення частини його прибутку на користь держави-власника є пережитком минулого і характерне для країн з тоталітарною моделлю політичної системи. У ринкових умовах держава мінімізує величину державного сектору, а отже й доходів від його функціонування.

Подібні аргументи застосовують для оцінювання ваги методу формування фінансових ресурсів держави від надання публічних послуг. У випадку надання адміністративних послуг фінансові ресурси держави утворюються від сплати державного мита за правочини, зокрема реєстрацію певних дій, видачу дозволів, ліцензій, патентів та ін. До форм вияву цього методу належать також різні збори, які не мають ознак фіскальних платежів, а саме: збір при перетині митного кордону, виконавчий збір, портовий збір та ін. Фіскальне значення цих доходів у формуванні фінансових ресурсів держави залежить від рівня зарегульованості господарської діяльності та особистих прав громадян. Очевидно, що чим більш авторитарною є країна, тим більшу вагу у її доходах займають надходження від адміністративних та інших послуг. Відповідно, у процесі демократизації нашої країни актуальним завданням є дерегуляція найперше господарської діяльності, що дасть можливість звільнити суб'єктів господарювання від зайвих витрат на бюрократичні формальності й стимулювати економічну активність.

Застосування методу формування фінансових ресурсів держави від майна та майнових прав має кілька версій реалізації: у випадку передачі державного чи комунального майна в оренду надходження до централізованих грошових фондів держави можуть відбуватись регулярно, а держава зберігає право власності на ці об'єкти за собою; у випадку приватизації майна надходження коштів матимуть разовий характер і супроводжуються переданням права власності на нього до покупця. У випадку, якщо державне чи комунальне майно користується попитом і перебуває у задовільному стані, то його приватизація є недоцільною, оскільки звужує базу для формування постійних доходів держави. Однак, якщо держава виявляє себе як неефективний власник, то більш прийнятним є варіант продажу такого майна у процесі приватизації.

Іншою версією методу формування фінансових ресурсів держави від майна є отримання доходів від передачі у корисне використання природних та інших ресурсів (земельних, водних, лісових та інших ресурсів, надр корисних копалин, радіочастотного ресурсу та ін.). На відміну від податків, платежі за ці ресурси у формі рентної плати мають еквівалентний характер, оскільки взамін на них

платник отримує право використовувати цей ресурс у господарській діяльності. Зважаючи на це, приналежність рентних платежів до податкових надходжень, що передбачене чинним податковим законодавством, з погляду фінансової науки є неправомірним, оскільки суперечить сутності податку як фіскального платежу.

Окреме місце серед методів формування фінансових ресурсів держави займає трансферний, який виявляється у фінансовій практиці через систему офіційних трансфертів між бюджетами різного рівня, а також трансфerti від державного бюджету до інших позабюджетних грошових фондів держави. Усі офіційні трансфerti розділяються на дві групи, які по різному впливають на параметри фінансових ресурсів держави. Першу групу складають внутрішні трансфerti, які відображають перерозподіл фінансових ресурсів між бюджетами різного рівня. У випадку їхнього використання вони збільшують обсяг ресурсів одного бюджету, зменшуючи відповідно обсяг ресурсів іншого бюджету. Отож, з погляду приросту фінансових ресурсів держави ефективність цих трансфертів «нульова».

Другу групу утворюють зовнішні трансфerti, представлені грантами та іншою фінансовою допомогою від урядів інших країн, міжнародних фінансових інституцій та благодійних фондів тощо. Впродовж багатьох років це джерело відіграло другорядне значення у формуванні фінансових ресурсів держави, однак з початком масштабної війни в Україні воно перетворилось на провідне у забезпеченні фінансової спроможності України. Однак, через певний час обсяги надання Україні грантової допомоги почали зменшуватись, а більше значення почали відігравати різні форми кредитної підтримки. Відбувається поступовий перехід від трансфертного методу формування фінансових ресурсів держави до кредитного, коли кошти державі надходять на умовах поверненості й платності та на певний строк.

Застосування кредитного методу формування фінансових ресурсів держави отримує вираження не тільки через залучення позик, але й через емісію цінних паперів, таких як облігації внутрішньої та зовнішньої позики. Впродовж останніх років, коли держава потребує величезних обсягів коштів на фінансування потреб

оборони та реалізацію інших функцій, обсяги емісії боргових цінних паперів значно збільшились, що дало уряду можливість в сукупності з іншими заходами збалансувати бюджет в складний для держави період існування. Негативним наслідком застосування кредитного методу формування фінансових ресурсів держави є накопичення державного боргу, що вимагає відволікання значних обсягів коштів на його обслуговування та погашення у майбутньому.

Найбільш контраверсійним серед методів формування фінансових ресурсів держави є емісійний, який виявляється через проведення грошової емісії, тобто друкування грошей з метою покриття нестачі доходів від інших джерел. Попри те, що з точки зору зусиль, які необхідно прикласти для отримання ресурсів цей метод є найпростішим, однак наслідки його застосування є руйнівними для економіки країни та рівня добробуту її мешканців. Невід'ємним наслідком безконтрольної емісії грошей є зростання інфляції, що знецінює грошові накопичення для потреб розвитку бізнес-структур, спричиняє втрату заощаджень громадян, призупиняє інвестиційні процеси в економіці. Зважаючи на винятково негативний досвід нашої країни у використанні емісійного методу акумуляції фінансових ресурсів для покриття дефіциту бюджету в перші роки незалежності, в сучасних умовах емісія як спосіб покриття нестачі бюджетних ресурсів законодавчо заборонена.

Враховуючи різноманітність методів для акумуляції фінансових ресурсів, кожна держава має можливість вибудувати власну модель їхнього формування, з урахуванням рівня розвитку економіки, потреб населення та його менталітету, ступеня інтеграції у світові економічні процеси, характеру взаємин з іншими країнами.

Розділ 2

ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТА БЕЗПЕКОВИХ РИЗИКІВ

2.1. Тенденції та проблеми формування бюджетних ресурсів

Формування бюджетних ресурсів є одним із найважливіших завдань для органів публічної влади, оскільки від цього залежить можливість належного виконання покладених на державу функцій. Бюджетні ресурси є фінансовим підґрунтям для діяльності органів публічної влади, їхні параметри та структура визначаються особливостями проведення фіскальної політики, що передбачає застосування різних джерел, методів та каналів надходження коштів до бюджету.

У першому розділі роботи розкрито різні ознаки класифікації фінансових ресурсів держави, які серед іншого, розділяють відповідно до джерел утворення на зовнішні та внутрішні. Внутрішніми джерелами формування фінансових ресурсів держави є ВВП та національне багатство, які в рамках розподільчих та перерозподільчих процесів забезпечують формування бюджетних ресурсів у формі надходжень від оподаткування, підприємницьких операцій, використання майна та майнових прав держави, ресурсних платежів. Щодо зовнішніх джерел формування бюджетних ресурсів, то вони представлені фінансовою допомогою від урядів інших країн, міжнародних фінансових інституцій, а також ресурсами, залученими з використанням кредитного методу у формі позик та коштів від емісії боргових зобов'язань. Хоча кредитний метод має подвійне походження, адже важливим механізмом формування ресурсів бюджету є розміщення позик на внутрішньому ринку.

У країнах зі стійкою демократичною системою та ринковою економікою провідну роль у формуванні бюджетних ресурсів відіграє податковий метод. Структура бюджетних ресурсів, у якій превалюють надходження від податків, зборів та інших фіскальних платежів, відображає на практиці реалізацію ідей

концепції фіскального обміну. В її основі лежить міркування, що між державою та суспільством укладено угоду, за якою громадяни сплачують податки та збори на користь держави, формуючи таким чином бюджетні ресурси, а держава їх спрямовує на реалізацію своїх функцій, зокрема щодо надання суспільних благ. У випадку ефективного функціонування такого договору, немає необхідності в існуванні розвиненого державного сектору економіки, доходи від якого можуть забезпечувати покриття потреб держави (за прикладом доменіальних доходів у середньовічні часи). Однак, якщо суспільство відчуває, що сплачені податки та збори не повертаються у вигляді суспільних благ, а політика видатків держави, на розсуд громадян, неефективна, то формується середовище для розвитку таких явищ, як ухилення від сплати податків, тіньові операції та ін., що знижує роль податкових доходів у формуванні бюджетних ресурсів держави.

Враховуючи висловлену у першому розділі наукову позицію щодо методів формування бюджетних ресурсів, їх не доцільно ототожнювати з доходами, які отримують державний та місцеві бюджети. До складу бюджетних ресурсів слід також зараховувати надходження від приватизації державного та комунального майна, а також кошти, залучені від випуску боргових цінних паперів та взяття позик (які відповідно до бюджетної практики розглядають як джерела покриття дефіциту бюджету). Застосувавши такий підхід до оцінки бюджетних ресурсів України, можемо констатувати, що у 2023 році із застосуванням усіх методів мобілізації коштів держава забезпечила надходження у своє розпорядження понад 4,43 трлн грн, що в 1,5 рази перевищує значення попереднього року, а за період 4-х років збільшення обсягу бюджетних ресурсів склало 2,7 рази. За три квартали 2024 року обсяг бюджетних ресурсів України склав понад 3 трлн грн, з яких майже 2,3 трлн грн забезпечено за рахунок власних джерел їх утворення (табл. 2.1).

Звертаючи увагу на динаміку бюджетних ресурсів у розрізі років, можна помітити винятково високі показники зростання у 2022-2023 рр., що пов'язане із початком повномасштабної війни в Україні. Всього за два роки рівень зростання обсягу бюджетних ресурсів склав 2,4 рази, в абсолютному вимірі держава з усіх

джерел отримала у 2023 році на 2,6 трлн грн більше коштів, ніж у 2021 році. Якщо прослідкувати причини такого стрімкого зростання, то у 2022 році воно мало більшою мірою зовнішнє походження, пов'язане із активізацією залучення коштів від міжнародних партнерів, а також застосуванням кредитного методу. Якщо приріст власних доходів від оподаткування, господарських операцій та використання майна і ресурсів держави склав всього 3,3%, то надходження у формі грантів та іншої фінансової допомоги від зовнішніх партнерів у 2022 році сягнуло 481,3 млрд грн, або у 362 рази більше, ніж у попередньому році. Поряд з цим, від взяття боргових зобов'язань держава у 2022 році залучила 0,85 трлн грн, що у 4,6 рази більше, ніж у довоєнний період. Причини такого збільшення обсягів формування бюджетних ресурсів зумовлені величезними потребами, які виникли у держави із початком масштабної війни з росією. Внутрішні доходи, відповідно до домовленостей із зарубіжними партнерами, держава має право спрямовувати на потреби оборони, тоді як зовнішня допомога повинна мати виключно невійськове застосування.

Таблиця 2.1

**Динаміка бюджетних ресурсів України у 2020-2024 рр.
у розрізі методів формування, млрд грн**

Показники	2020	2021	2022	2023	2024 (9 міс.)
Бюджетні ресурси держави всього, в тому числі:	1627,29	1849,15	3048,11	4432,01	3230,90
Власні бюджетні ресурси держави:	1375,48	1660,91	1714,96	2670,71	2229,38
від оподаткування	1136,69	1453,80	1343,23	1638,09	1517,72
від господарської діяльності, у тому числі:	234,41	202,54	368,37	1028,11	707,00
– від підприємницьких операцій	140,66	80,19	107,28	170,61	165,71
– від надання публічних послуг	93,75	122,35	261,09	857,50	541,29
від використання майна та майнових прав, в тому числі:	8,13	7,79	6,06	8,81	7,51
– орендна плата за користування цілісними майновими комплексами	2,33	2,69	1,46	1,94	1,49
– від приватизації майна	2,25	5,10	1,71	3,15	2,23
Залучені бюджетні ресурси держави:	251,81	188,24	1333,15	1761,30	1001,52
від використання трансфертного методу	1,18	1,33	481,31	433,60	273,89
від використання кредитного методу	250,63	186,91	851,84	1327,70	727,63

Джерело: побудовано автором за [39].

Зниженню ролі власних джерел у формуванні бюджетних ресурсів уряду в 2022 році сприяло також впровадження з початком війни ліберальної системи оподаткування, що давала можливість бізнесу адаптуватись до роботи у нових реаліях. Це спричинило значні бюджетні втрати, які стали об'єктом критики з боку науковців та міжнародних партнерів. Доцільно визнати, що податковими послабленнями крім тих платників, які мали на це підстави, користувались також і суб'єкти господарювання, які намагались заробити на ситуації. Наприклад, тільки від звільнення від оподаткування операцій з імпорту автомобілів у перші місяці 2022 року бюджетні втрати сягнули 26,1 млрд грн, а загалом від надання пільг на імпортні операції – більше 42,6 млрд грн тільки за кілька місяців [9]. При цьому найбільший обсяг пільг припав не на звичайних громадян, які втратили транспортні засоби через бойові дії, а на «сірих» дилерів, які отримали можливість значно збільшити свої прибутки від наданих державою пільг.

Зростання бюджетних втрат і вимоги від Міжнародного валютного фонду, співпрацю з яким Україна відновила на початку 2023 року, посилили роль власних джерел у формуванні бюджетних ресурсів, спонукали уряд повернутись з 2023 року до довоєнних параметрів системи оподаткування. Внаслідок цього у 2023 році внесок надходжень від оподаткування та господарської діяльності держави у зростанні бюджетних ресурсів України був значно більш вагомим. Так, власні бюджетні ресурси у цьому році зросли до 2,67 трлн грн, що в 1,6 рази більше значень 2022 року. Від функціонування системи оподаткування бюджет отримав на 294,9 млрд грн більше, а зростання надходжень від господарської діяльності держави склало 2,8 рази до 1,0 трлн грн. Основний внесок у зростання цього показника здійснило збільшення власних доходів бюджетних установ від надання ними платних послуг, а також від надання адміністративних послуг та від іншої дозвільної діяльності – у 2023 році вони склали 857,5 млрд грн проти 261,1 млрд грн у попередньому році.

Поряд із збільшенням власних джерел бюджетних ресурсів, Україна також змушена була продовжувати активно залучати зовнішні ресурси у формі грантів

та кредитної підтримки від міжнародних фінансових інституцій, урядів інших країн та від емісії боргових зобов'язань. Обсяги грантової підтримки у 2023 році дещо зменшились, проте залишались непорівняно вищими, ніж у довоєнний час. Водночас, в 1,6 рази до 1,33 трлн грн зросли обсяги залучення до бюджету фінансових ресурсів від взяття боргових зобов'язань держави. Це призвело до рекордного зростання державного боргу України, який перевищує вимоги, що визначені Маастрихтськими критеріями боргової безпеки. Завдяки цим діям, у 2023 році від застосування трансфертного та кредитного методів держава змогла залучити у своє розпорядження понад 1,76 трлн грн бюджетних ресурсів, що дало можливість забезпечити повноцінне фінансування потреб країни у воєнний час.

Безпрецедентні зрушення у фіскальній політиці з початком масштабної війни в Україні спричинили значні зміни у структурі джерел бюджетних ресурсів порівняно із довоєнним періодом. Зокрема, якщо у 2021 році за рахунок податків та зборів держава формувала понад 3/4 сукупних ресурсів бюджету, то у 2022 році всього 44,1%, а частка трансфертів зросла від статистичної похибки до рівня 15,8% від підсумку. Практично не змінилась питома вага надходжень держави від здійснення господарських операцій та від використання майна. Натомість, у 2,8 рази зросло значення кредитних ресурсів у структурі сукупних фінансових ресурсів бюджету держави (рис. 2.1).

У 2023 році продовжилась тенденція до зниження ролі податкового методу у формуванні бюджетних ресурсів, оскільки питома вага цих надходжень у їх структурі знизилась до 37,0%. Однак, таке падіння було зумовлене не стільки збільшенням масштабів залучення фінансових ресурсів до бюджету із зовнішніх джерел, скільки зростанням власних доходів бюджетних установ від надання ними публічних послуг, від надання адміністративних послуг (доходи від цього у 2023 році зросли в 1,7 рази) та від іншої діяльності. Завдяки цьому, питома вага надходжень від господарських операцій і надання послуг зросла вдвічі до 23,2%. Продовжували були практично не помітними надходження від використання

майна та ресурсів, що є наслідком гальмування приватизаційних процесів та продажу активів держави і громад в умовах воєнного часу.

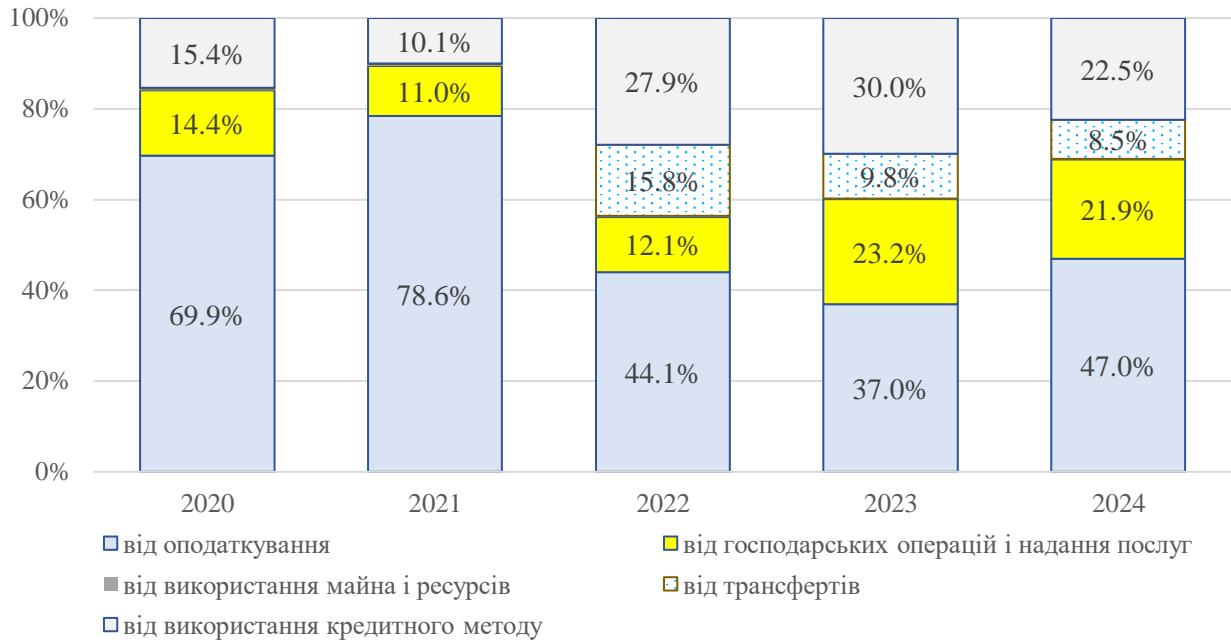

Рис. 2.1. Структура бюджетних ресурсів України у 2020-2024 рр. у розрізі методів формування, %

Джерело: побудовано автором за [39].

Однак, у зв'язку із зменшенням обсягів емісії боргових цінних паперів, а також скороченням зовнішньої допомоги від країн-партнерів, у 2024 році роль кредитного методу і трансфертів у формуванні бюджетних ресурсів продовжила знижуватись. Так, питома вага кредитних ресурсів склала за підсумками трьох кварталів 2024 року 22,5%, а надходження трансфертів – 8,5% від сукупних бюджетних ресурсів України. Натомість, суттєво зросло значення податків та зборів як джерела формування бюджетних ресурсів, хоча їхня питома вага все ще залишається меншою за 1/2.

Зважаючи на першість податкового методу у формуванні бюджетних ресурсів, приділимо йому більш детальну увагу. Відповідно до економічного змісту об'єкта, який підлягають оподаткуванню, у складі податкових доходів зведеного бюджету виділяють такі компоненти, як надходження від податків на особисті та корпоративні доходи, від оподаткування процесів споживання, від оподаткування зовнішньоекономічної діяльності, екологічної шкоди, а також

рентні платежі. Присутність останньої складової у податкових надходженнях може бути предметом дискусії, оскільки рентна плата за своїм економічним змістом є різновидом доходу від використання майна та ресурсів. На відміну від податків, для яких не притаманний цільовий характер, рентна плата є платежем за право використання певного ресурсу. Однак, зважаючи на приналежність у чинному бюджетному законодавстві рентних платежів до податкових доходів, враховуємо їх при оцінюванні динаміки бюджетних ресурсів від оподаткування (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Динаміка бюджетних ресурсів України
від оподаткування у 2020-2024 рр., млрд грн**

Показники	2020	2021	2022	2023	2024 (9 міс.)
Бюджетні ресурси держави від оподаткування всього, в тому числі:	1136,69	1453,80	1343,23	1638,09	1517,72
від оподаткування особистих і корпоративних доходів	413,58	513,63	551,23	655,63	634,63
від оподаткування процесів споживання	554,45	716,79	582,44	770,54	710,45
від рентних платежів	57,11	89,32	94,11	66,31	44,65
від оподаткування зовнішніх операцій	30,46	38,18	26,25	40,56	35,98
від оподаткування майна (власності)	37,43	43,24	36,79	43,83	37,26
від оподаткування екологічної шкоди	5,40	5,99	4,90	4,97	3,95
від інших податків та зборів	38,26	46,65	47,51	56,25	50,80

Джерело: побудовано автором за [39].

Орієнтуючись на показники табл. 2.2 можна констатувати, що найбільше фіскальне значення для формування бюджетних ресурсів мають оподаткування особистих і корпоративних доходів, а також процесів споживання. В сукупності від оподаткування цих об'єктів формується близько 90% усіх бюджетних ресурсів, надходження від оподаткування інших об'єктів (майна, зовнішньої торгівлі, ресурсів та ін.) мають допоміжний характер. Від податку на доходи фізичних осіб з військовим збором, а також податку на прибуток підприємств держава у 2023 році отримала понад 655,6 млрд грн, або 40% від усіх доходів від функціонування податкової системи. Податок на додану вартість та акцизний податок в сукупності забезпечили формування 47% усіх бюджетних ресурсів від

оподаткування, або 770,5 млрд грн в абсолютному вимірі. На відміну від податків на споживання, які у 2022 році показали спадну динаміку через надання пільг з оподаткування операцій з імпорту пального й транспорту, надходження від оподаткування заробітних плат та інших видів доходів громадян показують більш стійку динаміку, навіть з урахуванням дії безпекових чинників.

Понад 56,2 млрд грн у 2023 році бюджети отримали від інших податків та зборів, під якими в першу чергу розуміємо єдиний податок. Специфіка цього фіскального платежу в тому, що він був впроваджений для спрощення процесів оподаткування діяльності суб'єктів малого підприємництва та об'єднує у собі фактично усі податки та збори, які сплачують платники податків на загальній системі оподаткування. Відтак його складно зарахувати до якоїсь конкретної групи податкових доходів. Впровадження цього податку було продиктоване не фіскальними, а соціальними мотивами, оскільки малий бізнес не є визначальним у формуванні бюджетних ресурсів, однак виконує важливу соціальну функцію, забезпечуючи зайнятість більшості працюючих та формуючи основу середнього класу в країні.

2.2. Формування фінансових ресурсів централізованих соціальних фондів

Окрім бюджетів, фінансові ресурси держави концентруються також у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Ресурси, які надходять до бюджетів Пенсійного фонду та Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття спрямовуються на вирішення питань матеріального забезпечення громадян і надання їм соціальних послуг при настанні соціальних ризиків. Фінансове забезпечення захисту від дії цих ризиків може здійснюватись у різний спосіб, зокрема через бюджетні видатки або за допомогою страхового механізму, або ж держава може взагалі

відмовитись від відповідальності за їхнє покриття (що було звичним у період становлення капіталізму, але практично не зустрічається в сучасних умовах).

У умовах ринкових відносин, коли роль держави в економіці обмежена, більш прийнятним є саме страховий метод формування фінансових ресурсів для потреб соціального захисту населення. Страховий механізм акумуляції коштів для реалізації соціальної функції держави передбачає розподіл відповідальності за сплату фінансових внесків між роботодавцем і працюючим, кореспонденцію між обсягами сплачених коштів та розмірами страхових виплат у майбутньому. Покладання відповідальності на працівника мотивує його до більш ефективної трудової діяльності, пошуку більш оплачуваної роботи задля вищих соціальних виплат при настанні страхових ризиків. Крім цього, така залежність мотивує працюючих уникати неофіційної зайнятості й турбуватись про те, щоб страхові внески були сплачені у повному обсязі та своєчасно.

Зважаючи на ці переваги, у багатьох європейських країнах із ринковою економікою соціальне страхування є провідною складовою формування ресурсів держави для реалізації нею соціальної функції. Натомість, система соціального забезпечення за рахунок бюджетних ресурсів має комплементарну роль, адже надання різних форм соціального захисту без залежності від попередніх внесків доволі негативно сприймається з боку ліберального суспільства.

Параметри формування фінансових ресурсів соціального страхування теж залежать від обраної його моделі, яка передбачає комбінування обов'язкової та добровільної складових. Якщо в країні розвинена загальнообов'язкова складова соціального страхування, участь у якій бере практично усе населення, то обсяги фінансових ресурсів, які надходять на її функціонування значно більші, ніж у випадку, коли соціальне страхування має добровільний характер. Важливо також те, який рівень соціального захисту декларує держава, які розміри соціальних виплат передбачені за різними видами соціального страхування. У заможних та соціально орієнтованих економіках розміри соціальних трансфертів дають їхнім реципієнтам не відчувати впливу соціальних ризиків на рівень свого добробуту. Однак, це вимагає значних фінансових ресурсів, а отже рівень навантаження на

фонд оплати праці є значно вищим, ніж у державах з ліберальною моделлю економіки.

Незважаючи на відмінності в організаційних питаннях функціонування різних моделей соціального страхування, спільними у контексті формування їх фінансових ресурсів є такі характеристики:

– параметри формування фінансових ресурсів перебувають у залежності від потреби у коштах на забезпечення добробуту застрахованих осіб у випадку реалізації соціальних ризиків і відповідно до визначених соціальних стандартів, які передбачені законодавчо. Ці ризики спричиняють втрату джерел доходу або тимчасове його зниження під дією певних обставин (настання певного віку, втрата працездатності через захворювання чи інвалідність, втрата доходу через безробіття, необхідність догляду за дитиною та в інших обставинах);

– у випадку впровадження накопичувальних схем соціального страхування фінансові ресурси, які надходять до страхових фондів, можуть виступати у ролі інвестиційного ресурсу для вкладання їх в прибуткові інвестиційні проєкти. Завдяки спрямуванню частини власних ресурсів на інвестиційні цілі, фонди соціального страхування мають можливість їх нарощувати для забезпечення більш значного рівня соціальних виплат. Значні можливості у трансформації страхових внесків в інвестиційні ресурси має накопичувальна складова пенсійної системи, а також недержавна компонента пенсійного страхування, адже кошти від сплати страхових пенсійних внесків можуть бути джерелом довгострокового інвестування. Однак, якщо взяти до уваги досвід функціонування обов'язкового соціального страхування в Україні, то через постійний дефіцит ресурсів воно фактично виступає як механізм перерозподілу коштів між різними поколіннями. Ні Пенсійний фонд України, ні Державна служба зайнятості не мають вільних ресурсів для того, щоб накопичувати резерви та інвестувати їх у прибуткові проєкти, а надходження від розміщення тимчасово вільних коштів на рахунках у банківських установах чи капіталізації платежів є настільки незначними, що вони не помітні у структурі фінансових ресурсів;

– механізми формування фінансових ресурсів соціального страхування побудовані таким чином, щоб стимулювати платників до збільшення власних внесків для отримання вищих виплат при настанні страхових випадків. Це дає можливість зберегти принцип справедливості в організації соціального захисту, що є головною перевагою порівняно із бюджетним соціальним забезпеченням, де отримання соціальних виплат не залежить від попередніх зусиль одержувача. У системі соціального страхування вимоги до наявності страхового стажу, розміру страхових внесків спонукають учасників до продовження періоду участі у страхуванні, пошуку більш оплачуваної роботи чи інших способів збільшення власних доходів для збільшення розмірів страхових внесків. Це дає можливість для індивіда очікувати високого рівня матеріального забезпечення при настанні страхових випадків, а в загальному – сприяє зростанню фінансових ресурсів, які надходять до системи соціального страхування.

Незважаючи на те, що загалом система соціального страхування працює на страхових засадах, формування її фінансових ресурсів здійснюється за допомоги податкового і трансфертного методів. Провідним джерелом утворення коштів бюджетів Пенсійного фонду України і Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття є єдиний соціальний внесок, який має ознаки фіскального платежу. У зарубіжній практиці зазвичай внески на соціальне страхування враховують при визначенні загального рівня податкового навантаження. Додатковими джерелами фінансових ресурсів фондів соціального страхування виступають трансферти з державного бюджету, надходження від цільових платежів, від господарських операцій (зокрема, з розміщення коштів на депозитних рахунках у банках), від здавання приміщень в оренду, надання інших супутніх послуг. Однак, крім трансфертів з державного бюджету, інші джерела доходів у системі обов'язкового соціального страхування в Україні практично не мають фіскального значення, забезпечують незначний обсяг надходжень. Більш того, трансферти з Державного бюджету України винятково важливі тільки для системи пенсійного страхування, де вони забезпечують формування до третини сукупних ресурсів, в інших складових соціального страхування вони не помітні.

Єдиний соціальний внесок як основний фіскальний інструмент для наповнення бюджетів фондів соціального страхування був впроваджений у 2011 році. Його платниками є роботодавці, які задіюють у господарській діяльності найману працю, фізичні особи – підприємці, інші суб'єкти. У 2016 році урядом було проведено одну з найбільш ризикованих реформ, пов'язаних з різким зниженням ставки єдиного соціального внеску з метою стимулювання детінізації економіки. Ставка цього фіскального інструменту була визначена на рівні 22% від витрат на оплату праці, такою вона залишається і на сьогодні. Однак, єдиний соціальний внесок містить регуляторну компоненту, яка полягає у застосуванні пільгових ставок цього платежу для окремих категорій платників. Так, «суб'єкти господарювання, які використовують найману працю осіб з інвалідністю, сплачують ЄСВ за ставкою 8,41% від бази нарахування; підприємства, засновані товариствами людей з інвалідністю, якщо частка працевлаштованих інвалідів складає понад половину загального штату працюючих, а фонд оплати праці цих робітників – більше 25% сукупних витрат на оплату праці, – за ставкою 5,5% від бази нарахування, а для товариств УТОГ та УТОС – 5,3% від бази нарахування» [41].

Подібно до бюджетної системи, система соціального страхування формує свої ресурси за рахунок власних доходів і трансфертів з інших централізованих грошових фондів, насамперед державного бюджету. Трансферти з державного бюджету умовно можна поділити на дві групи: першу групу утворюють кошти, що надходять до Пенсійного фонду України на фінансування виплати пенсій, які призначені за окремими пенсійними програмами (відмінними від порядку, який визначених базовим законом про загальнообов'язкове пенсійне страхування), а також для покриття витрат на надання надбавок та підвищень до основного розміру пенсій для окремих категорій пенсіонерів; сюди ж доцільно зарахувати трансферти, які спрямовуються на надання соціальних виплат, таких як житлові субсидії, окремі види соціальних допомог та ін.; другу групу складають кошти, які передані з державного бюджету Пенсійному фондові України для покриття його дефіциту (аналог дотації у бюджетній системі). Невелику частину

трансфертів фонди соціального страхування отримують у рамках міжбюджетних відносин всередині системи соціального страхування. Так, бюджет Пенсійного фонду України отримує трансферт від Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на здійснення пенсійних виплат для тих пенсіонерів, які завершили трудову діяльність достроково.

Оскільки трансферти до фондів соціального страхування з державного бюджету уже відображені у його видатках на соціальний захист населення, а отже пораховані при оцінюванні показників бюджетних ресурсів, то звернемо спочатку увагу на власні фінансові ресурси системи соціального страхування.

Показники табл. 2.3 свідчать, що обсяги власних фінансових ресурсів фондів соціального страхування мають стійку тенденцію до збільшення, навіть з урахування негативної дії безпекових та економічних ризиків останнього часу. У 2022 році, коли бюджетна система України переживала найскладніший період у своєму існуванні й потребувала величезних обсягів фінансової підтримки, власні фінансові ресурси фондів соціального страхування зросли в 1,2 рази й сягнули 458,6 млрд грн, або 8,8% від ВВП країни. Зростання надходжень спостерігалось за усіма видами соціального страхування, найбільшим воно було у пенсійному страхуванні, де власні доходи Пенсійного фонду України на потреби пенсійного страхування зросли на 68,8 млрд грн. Значний приріст також показали власні фінансові ресурси загальнообов'язкового соціального страхування з тимчасової втрати працездатності – на 4,2 млрд грн, або на 13% (табл. 2.3).

Помітно також, що динаміка нарощування власних ресурсів соціального страхування перевищує темпи збільшення номінального ВВП країни, внаслідок чого показник відношення цих ресурсів до ВВП у 2022 році підвищився відразу на 1,8 в.п. і сягнув 8,8%. Навіть з урахуванням зниження висхідної траєкторії фінансових ресурсів фондів соціального страхування у наступні роки, значення цього показника залишається вищим за довоєнний рівень. Причинами цього є: по-перше, з початком масштабної війни з росією економіка України пережила шок, внаслідок чого скоротилась як реально, так і в номінальному вираженні; однак, для зменшення негативного впливу на добробут суспільства воєнних дій

уряд скоротив непершочергові витрати бюджету, але намагався утриматись від урізання соціальних витрат, в тому числі на виплату заробітних плат; також було впроваджено низку податкових пільг для суб'єктів господарювання з метою їх адаптації до роботи в умовах воєнного часу, зокрема й для збереження робочих місць та рівня оплати праці; по-друге, стабілізуючу дію на динаміку фінансових ресурсів соціального страхування мало зростання рівня оплати праці і грошового забезпечення військовослужбовців, кількарразове збільшення чисельності осіб, які перебувають на службі у Збройних силах України, що забезпечило приріст надходжень єдиного соціального внеску.

Таблиця 2.3

Власні фінансові ресурси фондів соціального страхування України у 2020-2024 рр., млрд грн¹

Показники	2020	2021	2022	2023	2024 ¹
ВВП у фактичних цінах	4194,10	5459,57	5191,03	6537,83	7484,7
Власні фінансові ресурси фондів соціального страхування	322,31	381,68	458,62	517,53	607,23
Власні фінансові ресурси фондів соціального страхування, % до ВВП	7,7	7,0	8,8	7,9	8,1
в тому числі:					
ресурси системи пенсійного страхування	281,91	335,13	403,93	463,68	538,74
ресурси соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та ін.	26,83	30,79	34,99	32,05	39,94
ресурси соціального страхування на випадок безробіття	16,39	19,23	19,70	21,80	28,55

Примітки: 1 – планові показники; 2 – з 2023 року кошти державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності перебувають в управлінні Пенсійного фонду України.

Джерело: складено на основі [38; 36; 22]

Зростання власних фінансових ресурсів фондів соціального страхування продовжилось у 2023 році, а також його заплановано досягти за підсумками 2024 року. Відповідно до планових значень, власні ресурси Пенсійного фонду України у 2024 році мають скласти понад 538,7 млрд грн, власні надходження до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності – 39,7 млрд грн, у соціальному страхуванні на випадок безробіття – 28,6 млрд грн. Таким чином, сукупний фінансовий ресурс фондів соціального

страхування сягне за орієнтовними розрахунками 607,2 млрд грн, або 8,1 від ВВП.

Втім, аналіз практики формування фінансових ресурсів фондів соціального страхування є не повним без подання даних про динаміку залучених коштів у формі трансфертів. Оскільки у соціальному страхуванні з тимчасової втрати працездатності та на випадок безробіття обсяги таких трансфертів незначні, що ними можна знехтувати, звернемо увагу на показники трансфертів у пенсійному страхуванні. У 2023 році за усіма цільовими напрямками видатків обсяг коштів, переданих з державного бюджету до бюджету Пенсійного фонду України склав 285,2 млрд грн, на 2024 рік показник визначений на рівні 296,9 млрд грн (рис. 2.2).

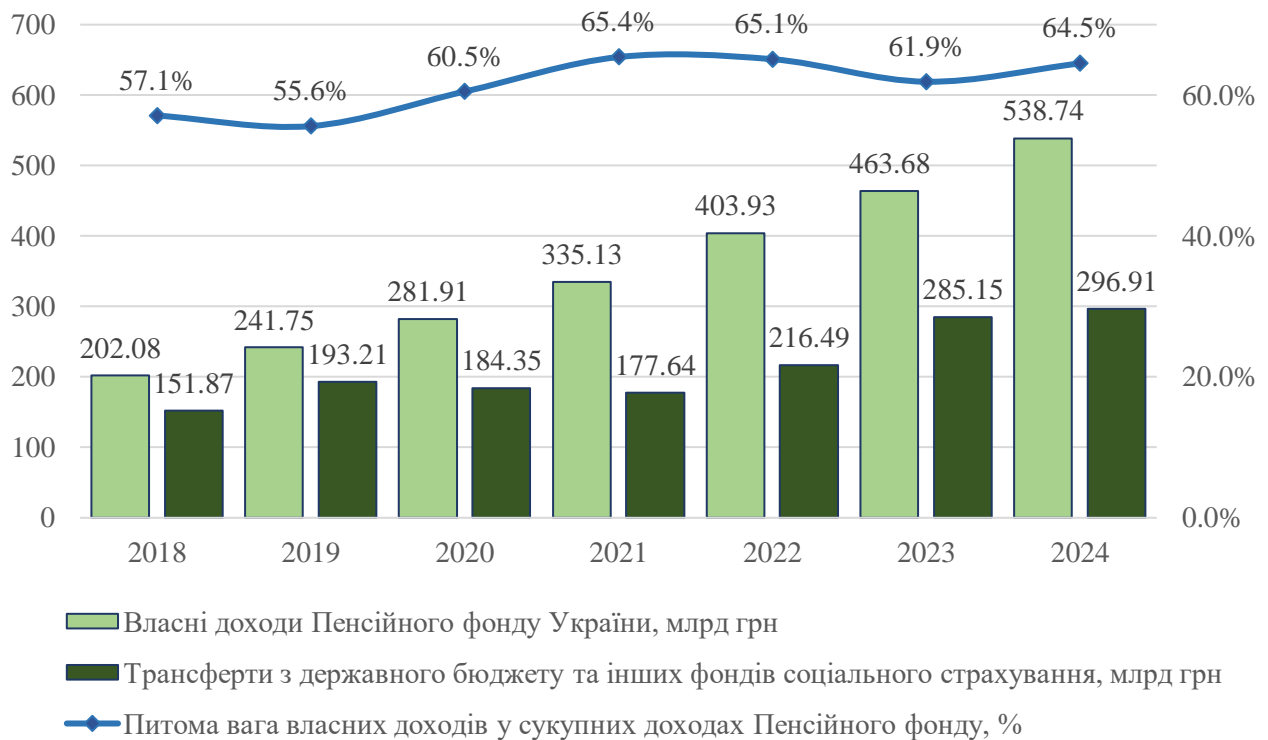

Рис. 2.2. Власні та залучені (передані) фінансові ресурси Пенсійного фонду України, рівень самофінансування у 2018-2024 рр.

Джерело: складено на основі [22]

Прискорене зростання власних доходів системи соціального страхування в останні роки, навіть з урахуванням негативного впливу економічних ризиків та масштабної війни в Україні, забезпечило підвищення рівня самофінансування у

системі пенсійного страхування і його стабілізацію впродовж останніх чотирьох років на значенні 62-65% від загального обсягу фінансових ресурсів. Це свідчить про ефективність проведеної реформи єдиного соціального внеску та заходів з протидії використанню неофіційних трудових відносин, приховування фонду оплати праці та інших зловживань, що зумовлюють втрати доходів соціального страхування.

Розділ 3

РЕЗЕРВИ НАРОЩУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ БЕЗПЕКОВИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ

Повномасштабна війна стала величезним викликом для нашої держави та її системи публічних фінансів, які змушені функціонувати в умовах безпекових ризиків, невизначеності перспектив та перманентної кризи в економіці. У цих умовах держава зобов'язана забезпечити належне фінансування потреб охорони, а також підтримувати фінансове становище в інших сферах суспільного життя, не допускаючи катастрофічного зниження добробуту населення, доступності для нього найважливіших суспільних благ. Реалізація цих завдань вимагає значних фінансових ресурсів, залучення яких до системи публічних фінансів в умовах гальмування економічної активності, руйнації виробництва та інфраструктури від ракетних обстрілів та інших негативних чинників є складним викликом для органів публічної влади. Додатковим чинником, що ускладнює завдання щодо збалансування фінансових можливостей і потреб держави є зростання корупції і зловживань в час воєнного стану, коли державні контрольні функції послаблені. Це може стати каталізатором втрати довіри суспільства до державних інститутів, зневіри населення у перспективі збереження та поствоєнного відновлення нашої країни.

Перехід війни у затяжний характер означає, що Україна увійде у наступний рік із критичними безпековими ризиками, що матимуть визначальний вплив на усіх аспекти життєдіяльності держави та суспільства. Відповідно до проєкту державного бюджету на 2025 рік, в основу його побудови покладені пріоритети, які зберігаються уже третій рік поспіль – оборона, безпека та соціальний захист.

Власні джерела фінансових ресурсів мають забезпечити покриття 57,1% усіх потреб держави у 2025 році, з яких 2,0 трлн грн складуть надходження від функціонування системи оподаткування [34]. Від реалізації малої податкової реформи 2024 року, що передбачає підвищення ставки військового збору з 1,5% до 5%, впровадження авансових платежів для суб'єктів господарювання, які

здійснюють торгівлю нафтопродуктами, введення підвищеної ставки податку на прибуток підприємств для фінансових установ у розмірі 25% та банків у розмірі 50%, додаткові надходження до бюджету прогнозують на рівні 126,7 млрд грн, що недостатньо у порівнянні із потребою у фінансових ресурсах. Навіть з урахуванням остаточного вступу у дію цих податкових новацій розміри дефіциту бюджету у 2025 році оцінюють на рівні 1,6 трлн грн [34]. Тому подібно до бюджетів попередніх років великої війни, у державному бюджеті України на 2025 рік зберігається критична залежність фінансової ситуації від зовнішньої допомоги та фінансових запозичень, які мають забезпечити сукупно формування до 1,7 трлн грн фінансових ресурсів держави, покрити 42,9% потреб у коштах на виконання її функцій.

Наслідком боргового фінансування є швидке нарощування державного боргу, який за орієнтованими розрахунками, на кінець 2025 року сягне рівня 101,8% від ВВП, навіть з урахуванням часткової реструктуризації та списання у рамках реалізації боргової політики 2024 року. Такий показник майже вдвічі перевищує безпечні межі, визначені Маастрихтськими критеріями, а також значно вище за «безпечний» рівень боргової залежності у 64% від ВВП (такий, що не стримує економічного зростання), визначений для країн, які розвиваються.

В умовах гострого дефіциту власних ресурсів на перший план у фінансовій політиці уряду виходять завдання пошуку резервів збільшення доходів бюджету для збалансування її потреб та фінансових можливостей. Зважаючи на провідну роль податкового методу у формуванні фінансових ресурсів держави очевидно, що основний акцент у нарощуванні фінансової спроможності держави має бути покладений у підвищенні ефективності функціонування системи оподаткування. Завдання реформування вітчизняної податкової системи визначені положеннями Національної стратегії доходів України до 2030 року, схваленої урядом у 2023 році. Ці норми спрямовані на виконання домовленостей між урядом України та МВФ про продовження програми розширеного фінансування.

Передбачено, що реалізація домовленостей забезпечить трансформацію системи оподаткування у двох ключових напрямках: по-перше, приведення у

відповідність до сучасних реалій системи оподаткування у частині елементів фіскальних платежів задля посилення їх фіскальної віддачі (варто визнати, що в умовах затяжної війни підвищення загального рівня податкового навантаження є практично неunikним); по-друге, розвиток дієвої системи адміністрування фіскальних платежів, побудованої на атмосфері довіри між платниками податків і податковими органами, ефективної протидії проявам корупції, зловживань та несправедливого ставлення до платників, спрощення процедур контролю за сплатою податкових зобов'язань та ін.

Торкаючись питання обґрунтованості підвищення податкового тиску на економіку як способу акумуляції додаткових ресурсів до бюджету, то в умовах війни таке рішення, хоча й матиме негативні наслідки, не є унікальним. Зокрема, у США «у період Першої світової війни 24% видатків фінансувались за рахунок податків, а частка сеньйоражу та боргового фінансування знизилась до 76%; в умовах Другої світової війни 41% видатків профінансовано за рахунок податків, а 59% – за рахунок емісії та державних позик» [52]. Щодо менш масштабних військових операцій за участі США, таких як військові дії у Кореї, Афганістані чи Іраку, то вони повністю були профінансовані за рахунок податкових доходів бюджету, інші методи мобілізації фінансових ресурсів не були застосовані. На думку І. Чугунова, це дає підстави стверджувати, що «загальний тренд щодо фінансування країни в умовах війни є зрозумілим: емісія має доволі обмежений спектр дії і є виключно екстраординарним джерелом фінансування державного бюджету в умовах обмеженого доступу країни до фінансових ресурсів на ринку боргового капіталу та недостатньої податкової спроможності держави» [52].

В умовах воєнного часу покриття додаткових потреб уряду у фінансових ресурсах за рахунок підвищення рівня оподаткування є більш прийнятним, ніж нарощування боргової залежності чи друкування грошей. Однак, передумовою ефективності такого методу збалансування фінансових потреб та можливостей держави є досягнення суспільної підтримки підвищення податків. Як зазначає І. Чугунов, саме забезпечення підтримки з боку суспільства дало можливість уряду США фінансувати військову операцію у Кореї за рахунок підвищення

податків на прибуток, капітал та предмети розкошів [52]. В іншому випадку дії, спрямовані на посилення податкового тиску на економіку можуть спричинити негативні наслідки у вигляді зростання масштабів тіньового сектору, ухилення від оподаткування, збільшення обсягів контрабанди, а також загальну стагнацію економічної діяльності, що справлятиме додаткових негативний вплив на обсяги надходжень бюджету від оподаткування. Додатковим наслідком таких рішень стане поглиблення дефіциту фінансових ресурсів соціального страхування, які формуються з допомогою податкового методу.

Екстраполюючи ці висновки на сучасні реалії, отримуємо підтвердження, що за розрахунками аналітиків, податкові новації 2024 року дадуть можливість домогтися короткочасного збільшення надходжень до бюджету в обсязі 250-270 млрд грн [9], але через відсутність розуміння з боку суспільства у майбутньому це обернеться зростанням масштабів девіантної податкової поведінки платників податків та стагнацією національної економіки. Слід визнати, що реальних дій з вирівнювання податкового навантаження в економіці, протидії контрабанді та підвищення податкового навантаження на більш заможні верстви суспільства у Національній стратегії доходів до 2030 року, а також у тактичних діях уряду немає. У цьому контексті слушною є наукова позиція І. Луніної, О. Білоусової, Н. Фролової, які визначають резервами збільшення фінансових ресурсів держави «оподаткування високих доходів і майна високої вартості, збільшення податків та зборів на видобуток природних копалин, підвищення акцизного податку на нафтопродукти, алкоголь і тютюн, введення примусових позик до отримувачів високих доходів» [32, с. 26].

На думку О. Куца, в Україні спостерігається зміщення у фіскальному навантаженні між бізнесом і населення, коли власне бізнес сплачує близько 22% від сукупних податкових доходів держави, а населення – понад 69%. У більшості операцій з оподаткування бізнес-структури виступають у ролі транзитера, тільки перераховуючи отримані від населення податкові платежі до бюджету. з огляду на це, раціональним є підвищення рівня податкового навантаження на капітал за одночасного зниження податкового тиску на працю, в тому числі за рахунок

впровадження прогресії в оподаткуванні трудових доходів. Однак, ця прогресія має передбачати впровадження нульової ставки для найнижчих доходів на рівні мінімальної заробітної плати, що стане додатковим чинником для збільшення сукупного попиту як драйвера зростання економіки, а отже, – доходів держави від оподаткування [28]. Зважаючи на непоодинокі докази того, що крупні бізнес-структури завдяки використанню схем з обходу податків забезпечують значно нижче податкове навантаження, ніж дрібний бізнес, такі аргументи вважаємо доволі переконливими. Поряд з посиленням податкового навантаження на майно та власність (нерухомість, елітні транспортні засоби та ін.), значний фіскальний потенціал у збільшенні доходів держави має також оподаткування надприбутків від фінансових операцій, зокрема з криптовалютами та фінансових спекуляцій на валютному ринку. У довгостроковому горизонті перспективними напрямками реформування системи оподаткування, що забезпечать збільшення фінансових ресурсів держави, є уніфікація оподаткування підакцизних товарів з практикою країн ЄС, розвиток екологічного оподаткування, впровадження регуляторної компоненти при оподаткуванні процесів споживання.

Фокусуючи увагу на другому напрямку реформування податкової системи (вдосконалення адміністрування фіскальних платежів, поліпшення взаємин між платниками податків та податковими органами) як передумови для нарощування фінансових ресурсів держави, то вагомі очікування у цьому плані покладені на процес «перезавантаження» податкових та митних органів, який передбачений Національною стратегією доходів до 2030 року. На оцінках А. Длігача, це дасть можливість домогтися приросту бюджетних доходів на рівні 100-160 млрд грн щорічно [19]. Сподіватися на такі результати дають перші підсумки діяльності реформованого Бюро економічної безпеки, завдяки діям якого частка тіньового ринку тютюнових виробів лише з початку 2024 року зменшилась з 25,7% до 14,6%, а щомісячні обсяги реалізації через РРО зросли на понад 3,0 млрд грн. Більш того, із 16 нелегальних ліній з виробництва сигарет третину належала тим виробникам, які мали офіційні ліцензії на продукування тютюнових виробів [18].

Бюджетні втрати від нелегального ринку тютюнових виробів оцінюють на рівні понад 23 млрд грн [40].

Підвищення ефективності роботи органів податкового контролю дозволяє очікувати зрушень у питанні зниження високого рівня тіньової економіки, яка впродовж усього періоду незалежності складає не менше третини від офіційного ВВП України. Бюджетні втрати від тінізації економічних відносин оцінюють на рівні від 0,4 до 0,7 трлн грн щорічно. За розрахунками О. Гетмана, тільки від схем із виплатою заробітних плат у «конвертах» держава щорічно недоотримує 115-230 млрд грн, а від контрабанди та «сірого» імпорту – 120-170 млрд грн [7]. Для протидії таким явищам у 2024 році держава повернула норми щодо кримінальної відповідальності за контрабанду товарів, адже таке явище в умовах війни можна розцінювати як зрадницьку позицію щодо своєї країни та мародерство.

Однак, поряд із вимогою щодо чесного ведення бізнесу та повної сплати податків та зборів, для створення атмосфери довіри між платниками податків та органами податкового контролю мають бути зроблені кроки на користь бізнесу. Зокрема, одним із найбільш проблемних моментів на сьогодні вважають роботу системи СМКОР (яка в автоматичному режимі відслідковує відповідність податкових накладних критеріям оцінки рівня податкового ризику). Недоліки у ній завдають значних труднощів бізнесу, оскільки «знерухомлюють» до 40 млрд грн обігових коштів, які стримують їхню економічну активність та погіршують ліквідність. Також слід відійти від упередженого сприйняття платника податків як апріорі порушника податкового законодавства, адже за словами В. Горина, П. Були та В. Чорноуса «вони в існуючій системі координат взаємодії з органами фіскального контролю мають постійно доводити, що не ухиляються від сплати податків» [9]. Однак, імплементація у правове поле норми щодо презумпції невинуватості може бути розцінена платниками як індульгенція на порушення податкового законодавства, а перспективи впровадження цієї норми вимагають забезпечення реального верховенства права та боротьби з корупцією.

Одним із реальних кроків, спрямованих на зміцнення довіри бізнесу до діяльності податкових органів є глибоке впровадження цифрових технологій на

усіх етапах адміністрування фіскальних платежів, що звузить середовище для корупції та зловживань. Значні надії у цьому плані покладають на впровадження норми Національної стратегії доходів щодо знеособлення податкової інформації, тобто позбавлення працівників податкових органів доступу до персональних реєстраційних даних платників податків, що звузить можливості мотивованого втручання у діяльність бізнесу та вимагатиме реагування тільки на податкові ризики. Значні перспективи мають також впровадження системи електронного адміністрування ПДВ, використання цифрових технологій для відстеження обігу підакцизних товарів (алкоголю і тютюну, рідин для електронних сигарет).

Поряд із пошуком резервів нарощування внутрішніх фінансових ресурсів, важливо також продовжувати підтримувати ґрунтовну співпрацю із зовнішніми партнерами, зокрема урядами країн G7 та ЄС, МВФ та іншими міжнародними фінансовими інституціями. Адже зважаючи на обсяги потреби у фінансових ресурсах держави для відсічі російській агресії жодні внутрішні резерви не дадуть можливості акумулювати достатньо коштів, що робить міжнародну підтримку життєво необхідною для фінансового виживання нашої країни. На 2025 рік заплановано мобілізувати від різних каналів зовнішнього фінансування майже 1,7 трлн грн позик, з яких 0,53 трлн грн – від ЄС за програмою Ukraine Facility, 0,12 трлн грн – від МВФ, 0,85 трлн грн – від інших кредиторів. Уряд також планує залучити грантового фінансування від країн-партнерів на суму 87,6 млрд грн. Щодо внутрішніх запозичень, то їхнє сальдо буде незначним (17,2 млрд грн) через вичерпання можливостей щодо розміщення державного боргу на внутрішньому ринку.

Важливо також працювати над реалізацією ідеї щодо використання для потреб України доходів від «заморожених» активів росії у країнах G7. Втілення цього проєкту Extraordinary Revenue Acceleration Loans for Ukraine (ERA) дасть можливість залучити додатково до 50 млрд дол. у вигляді грантової та кредитної підтримки, джерелом обслуговування й погашення за якими будуть доходи від цих «заморожених» активів. Також уваги потребує уже накопичений борг, адже зекономлені кошти – це також додаткові фінансові ресурси для інших потреб.

при співпраці із зовнішніми кредиторами слід просувати позицію України щодо часткового списання заборгованості з використанням рівня дисконту у розмірі не менше 60% від обсягу зобов'язань [11], що відповідає досвіду інших країн, які перебували у складних фінансових обставинах, пов'язаних з воєнними діями. Це дасть можливість не тільки зменшити рівень боргової залежності країни, дати можливість вивільнити додаткові ресурси держави на інші потреби, але й матиме позитивні наслідки для фінансової стійкості нашої країни.

Висновки

Формування фінансових ресурсів держави у достатніх обсягах є запорукою належного виконання функцій, покладених на неї суспільством. Фінансові ресурси формуються за рахунок різних джерел і є, водночас, джерелом простого та розширеного відтворення, спрямовуються на задоволення поточних потреб та розвиток. Ключовими ознаками, які розкривають сутність фінансових ресурсів є такі, як джерело їхнього утворення, форми існування та цільове призначення. З урахуванням цих моментів, фінансові ресурси доцільно характеризувати як грошові фонди, які утворюються у результаті розподілу та перерозподілу ВВП у всіх суб'єктів фінансових відносин задля забезпечення реалізації їхніх інтересів, виконання завдань і функцій.

Фінансові ресурси держави можна розглядати у широкому та вузькому тлумаченні. У першому випадку вони охоплюють усі фінансові ресурси, які утворюються в економіці, в тому числі в органів публічної влади, підприємств і організацій різних форм власності, домогосподарств. У вузькому тлумаченні під фінансовими ресурсами держави розуміють ту їх частину, яка зосереджується у централізованих грошових фондах і спрямовується органами публічної влади на реалізацію функцій держави як суспільного інституту.

Формування фінансових ресурсів держави передбачає застосування різних методів та каналів надходження коштів до централізованих грошових фондів, які перебувають у розпорядженні органів публічної влади й використовуються ними для реалізації функцій, які покладені на державу. Кожна держава має можливість вибудувати власну модель формування фінансових ресурсів, з урахуванням розвитку економіки, потреб населення та його менталітету, ступеня інтеграції у світові економічні процеси, характеру взаємин з іншими країнами.

Параметри та структура бюджетних ресурсів визначаються особливостями проведення фіскальної політики. Бюджетні ресурси не доцільно ототожнювати з доходами бюджету. До їхнього складу слід також зараховувати надходження від приватизації державного та комунального майна, а також кошти, залучені від

випуску боргових цінних паперів та взяття позик (які відповідно до бюджетної практики розглядають як джерела покриття дефіциту бюджету). У 2023 році із застосуванням усіх методів держава забезпечила надходження до бюджетів понад 4,43 трлн грн, що в 1,5 рази перевищує значення попереднього року, а за період 4-х років збільшення обсягу бюджетних ресурсів склало 2,7 рази.

Високі показники зростання бюджетних ресурсів у 2022-2023 рр. пов'язані із початком повномасштабної війни в Україні. За два роки рівень зростання обсягу бюджетних ресурсів склав 2,4 рази, в абсолютному вимірі держава з усіх джерел отримала у 2023 році на 2,6 трлн грн більше коштів, ніж у 2021 році. Втім, таке стрімкого зростання мало більшою мірою зовнішнє походження, пов'язане із активізацією залучення коштів від міжнародних партнерів і застосуванням кредитного методу. Це призвело до змін у структурі джерел бюджетних ресурсів порівняно із довоєнним періодом – якщо у 2021 році за рахунок податків та зборів держава формувала понад 3/4 сукупних ресурсів бюджету, то у 2022 році всього 44,1%, а частка трансфертів зросла до рівня 15,8% від підсумку. У зв'язку із зменшенням емісії боргових цінних паперів, а також скороченням зовнішньої допомоги від країн-партнерів, у 2024 році роль кредитного методу і трансфертів у формуванні бюджетних ресурсів значно знизилась, натомість суттєво зросло значення податків та зборів як джерела формування бюджетних ресурсів, хоча їхня питома вага все ще залишається меншою за 1/2.

Хоча система соціального страхування працює на страхових засадах, її фінансові ресурси формуються податковим і трансфертним методами. Провідним джерелом бюджетів фондів соціального страхування є єдиний соціальний внесок, який має ознаки фіскального платежу. Обсяги власних фінансових ресурсів фондів соціального страхування мають стійку тенденцію до збільшення, навіть з урахування негативної дії безпекових та економічних ризиків останнього часу. Відповідно до планових значень, власні ресурси Пенсійного фонду України у 2024 році мають скласти понад 538,7 млрд грн, власні надходження до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності – 39,7 млрд грн, у соціальному страхуванні на випадок безробіття

– 28,6 млрд грн. Таким чином, сукупний фінансовий ресурс фондів соціального страхування сягне за орієнтовними розрахунками 607,2 млрд грн, або 8,1 від ВВП. Прискорене зростання власних доходів системи соціального страхування забезпечило підвищення рівня самофінансування у пенсійному страхуванні та його стабілізацію впродовж останніх чотирьох років на значенні 62-65% від загального обсягу фінансових ресурсів.

Перехід війни у затяжний характер означає, що Україна увійде у наступний рік із критичними безпековими ризиками, що матимуть визначальний вплив на усіх аспекти життєдіяльності держави. В умовах дефіциту власних ресурсів на перший план у фінансовій політиці уряду виходить пошук резервів збільшення доходів бюджету, збалансування її потреб і фінансових можливостей. Основний акцент у нарощуванні фінансової спроможності держави має бути покладений у підвищенні ефективності функціонування системи оподаткування.

Завдання реформування вітчизняної податкової системи визначені цілями Національної стратегії доходів України до 2030 року. Ці норми спрямовані на виконання вимог угоди між урядом України та МВФ про продовження програми розширеного фінансування. Реалізація цієї угоди забезпечить трансформацію системи оподаткування у двох ключових напрямках: по-перше, приведення у відповідність до сучасних реалій системи оподаткування у частині елементів фіскальних платежів задля посилення їх фіскальної віддачі; по-друге, розвиток дієвої системи адміністрування фіскальних платежів, побудованої на атмосфері довіри між платниками податків і податковими органами, ефективної протидії проявам корупції, несправедливого ставлення до платників податків, спрощення процедур контролю за сплатою податкових зобов'язань та ін.

Реалії сьогодення вимагають посиленням податкового навантаження на майно та власність (нерухомість, елітні транспортні засоби та ін.), реалізацію фіскального потенціалу оподаткування надприбутків від фінансових операцій, зокрема з криптовалютами та фінансових спекуляцій на валютному ринку. У довгостроковому горизонті перспективними напрямками реформування системи оподаткування є уніфікація оподаткування підакцизних товарів з практикою

країн ЄС, розвиток екологічного оподаткування, впровадження регуляторної компоненти при оподаткуванні процесів споживання.

Поряд із вимогою щодо чесного ведення бізнесу та повної сплати податків та зборів, для створення атмосфери довіри між платниками податків та органами податкового контролю мають бути зроблені кроки на користь бізнесу. Доцільно відійти від упередженого сприйняття платника податків як апріорі порушника податкового законодавства. Одним з реальних кроків, спрямованих на зміцнення довіри бізнесу до податкових органів є впровадження цифрових технологій на усіх етапах адміністрування фіскальних платежів, що звузить середовище для корупції та зловживань.

Поряд із пошуком резервів нарощування внутрішніх фінансових ресурсів, важливо також продовжувати підтримувати ґрунтовну співпрацю із зовнішніми партнерами, зокрема урядами країн G7 та ЄС, МВФ та іншими міжнародними фінансовими інституціями, адже зважаючи на обсяги потреби держави у коштах для відсічі російській агресії жодні внутрішні резерви не дадуть можливості акумулювати достатньо ресурсів, що робить міжнародну підтримку життєво необхідною для фінансового виживання нашої країни. Важливо працювати над реалізацією ідеї використання для потреб України доходів від «заморожених» активів росії у країнах G7. Уваги потребує накопичений борг, адже зекономлені кошти – це також додаткові фінансові ресурси для інших потреб. При співпраці із зовнішніми кредиторами слід просувати позицію України щодо часткового списання заборгованості з використанням рівня дисконту, що дасть можливість зменшити рівень боргової залежності країни, вивільнити додаткові ресурси держави на інші потреби, матиме позитивні наслідки для фінансової стійкості нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Krysovatyu A., Tymchenko O., Fedosov V., Silchenko M. Taxation, economic growth and welfare in a low-income country. *Economic Annals-XXI*, 2020, 181(1-2), pp. 44-56. URL: https://www.researchgate.net/publication/344684780_Taxation_economic_growth_and_welfare_in_a_low-income_country
2. Александрова М. М. Фінансові ресурси, підходи до розуміння та визначення. *Вісник ЖДТУ*. 2007. № 1 (39). С. 434-438.
3. Бюджетна система: підручник / за ред. В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко та З. М. Лободіної. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 460 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/43482>
4. Бюджетна система: підручник / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин, О. П. Кириленко [та ін.]; за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/521>
5. Валігура В. А. Фіскальні асиметрії української економіки в контексті антикризового податкового регулювання. *Інноваційна економіка*. 2022. № 4. С. 104-111.
6. Валігура В. А., Валігура Т. В. Оцінка конкурентоспроможності податкової системи України як чинника формування національного багатства. *Фінанси України*. 2022. № 12. С. 87-110. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.12.087>
7. Гетман О. На яких схемах тіньової економіки держава втрачає найбільше? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/10/31/721290/>
8. Горин В. П. Теоретичні засади неподаткових надходжень бюджету. *Світ фінансів*. 2015. Випуск 1. С. 58-68. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/2668>
9. Горин В. П., Була П. В., Черноус В. С. Податкова політика України в умовах воєнного часу: реалії, безпекові виклики та перспективи подолання.

- Інвестиції: практика та досвід.* 2024. № 18. С. 23-31. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/52087>
10. Горин В. П., Глушко М. С. Економічний зміст та середовище формування фінансових ресурсів місцевого самоврядування від оподаткування. *Ефективна економіка.* 2023. № 13. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1692>
 11. Горин В. П., Квасниця О. В., Романків А. А. Тенденції фінансування бюджетного дефіциту та пріоритети боргової політики України в умовах війни. *Ефективна економіка.* 2023. №9. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/2152/2179>
 12. Горин В., Мудрий Т., Морман В. Резерви нарощування фінансових ресурсів держави в умовах безпекових та економічних ризиків. *Фінансове забезпечення сталого розвитку: збірник наукових праць.* Вип. 4. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.
 13. Гриньова В. М., Коюда В. О. Тлумачний словник економічних термінів: Навчальний посібник. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. 184 с.
 14. Дем'янишин В. Бюджетна політика держави: концептуальні засади, ефективність, розвиток стратегії і тактики. *Вісник ТНЕУ.* 2011. Вип. 2. С. 7-20.
 15. Дем'янишин В. Г. Теоретичні підходи до сутності фінансових ресурсів суспільства. *Формування ринкової економіки в Україні: збірник наукових праць.* Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2013. Вип. 29. Ч. 1. С. 141-152.
 16. Дем'янишин В. Г., Лободіна З. М., Костецький В. В., Дем'янишин В. В. Напрями розвитку інформаційних технологій в управлінні публічними фінансами, державними фінансовими ресурсами та фінансовою безпекою суб'єктів господарювання державного сектору. *Інноваційна економіка.* 2023. № 1. С. 58-70. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco.ua/article/view/1015>.

17. Десятнюк О. М., Марченко Л. І. Науково-методичні детермінанти податкової політики в умовах трансформації національної економіки. *Світ фінансів*. 2021. Вип.4. С. 8-19.
18. Детективи БЕБ вилучили 16 ліній для виготовлення сигарет, з них 5 – у легальних виробників. URL: <https://esbu.gov.ua/news/detektyvy-beb-vyluchyly-16-linii-dlia-vyhotovlennia-syhare-t-z-nykh-5-u-lehalnykh-vyrobnukiv>
19. Длігач А. Зростання податків: тактична перемога чи стратегічна поразка? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/07/9/716401/>
20. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. 2-ге видання, виправлене та доповнене. Львів: Видавництво «Центр Європи», 1997. 576 с.
21. Зазуляк С., Морман В. Інституційні чинники формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування. *Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів*: збірн. матер. XXI Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, 24 трав. 2024 р.). Т. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 55-58.
22. Звіти про виконання бюджету Пенсійного фонду України 2020-2023 рр. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/>
23. Іванова А. М. Дієвість інструментів фіскальної консолідації у контексті збалансування публічних фінансів в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 14. С. 61-67.
24. Кириленко О. П., Дерлиця А. Ю. Позикові фінанси як суспільний феномен: концептуальні основи та перспективи демократизації. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. № 3 (93). С. 35-50.
25. Ковальчук С. В., Форкун І. В. Фінанси. Навч. посібник. Львів: «Новий Світ-2000», 2006. 568 с.
26. Крисоватий А. І. Новий прагматизм фіскалізації публічних фінансів. *Світ фінансів*. 2021. № 1(66). С. 10-23.

27. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Новації та напрями вдосконалення податкового законодавства України в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 6. С. 33-53. URL: https://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4899
28. Куш О. В Україні майже 70% податкових надходжень забезпечує населення – експерт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3842517-v-ukraini-majze-70-podatkovih-nadhodzen-zabezpecue-naselenna-ekspert.html>
29. Лободіна З. Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 412 с.
30. Лободіна З., Дем'янишин В., Кізіма Т., Савчук С. Сучасні тенденції розвитку та наслідки трансформації бюджетної системи України в контексті реформування управління публічними фінансами. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 38–56. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.038>
31. Лубкей Н. П., Ткачук Н. М., Горин В. П., Карапетян О. М. Державний кредит: навч. посіб. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. 140 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/15231>
32. Луніна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б. Особливості формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний періоди. *Економіка та держава*. 2022. № 4. С. 20–27. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=5161&i=3>
33. Малиняк Б. С., Толуб'як В. С., Горин В. П., Письменний В. В. Управління державними доходами і видатками: навч. посіб. / за ред. Б. С. Малиняка. Тернопіль: Астон, 2015. 154 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/1987>
34. Маркуц Ю., Андрієнко Д., Студеннікова І. Проєкт державного бюджету-2025: основні характеристики та стратегічні пріоритети. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3909293-proekt-derzavnogo-budzetu2025-osnovni-harakteristiki-ta-strategicni-prioriteti.html>
35. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / В. М. Булавинець, В. П. Горин, О. В. Квасниця [та ін.]; за ред. В. П. Горина. Тернопіль:

- Осадца Ю. В., 2023. 170 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/49323>
36. Мінекономіки уточнило прогноз розвитку країни на 2024 рік. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3883902-minekonomiki-utocnilo-prognoz-rozvitku-kraini-na-2024-rik.html>
37. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Монографія. К.: КНЕУ, 2005. 240 с.
38. Підсумки виконання бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття у 2020-2023 рр. URL: <https://old.dcz.gov.ua/storinka/postanovy-pravlinnya-fondu>
39. Показники доходів, видатків та фінансування зведеного бюджету України. Державний веб-портал відкритих даних Openbudget.gov.ua. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>
40. Придушили гідру. Що відбувається в Україні з торгівлею нелегальними тютюновими виробами. Kantar Україна. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/consmarket/znachne-znizhennya-rivnya-nelegalnoji-torgivli-tyutyunovimi-virobami-v-ukrajini-doslidzhennya-kantar-ukrajina-50451837.html>
41. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>
42. Савчук С. В. Державні фінанси в демократичному суспільстві. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 72. Ч. 2. С. 113-116.
43. Сидор І. П. Державне пенсійне страхування в Україні: сучасні тенденції та виклики. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. праць: Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 210-222. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/52384>
44. Сидор І. П. Податковий і неподатковий механізми наповнення місцевих бюджетів в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 9. С. 41-48. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/25330>

45. Сидорович О. Ю. Реалізація стратегічних завдань діяльності органів державної податкової служби в умовах сучасних викликів і загроз. *Світ фінансів*. 2024. № 1 (78). С. 59-73.
46. Телегін В. Еволюція формулювання сутності фінансових ресурсів. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/11_2020/206.pdf
47. Ткачик Ф. П. Фіскальний федералізм в Україні: теорія, методологія, практика. Монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. 348 с.
48. Фільштейн Л. М. Фінанси України: Навчальний посібник. Кіровоград: Державне Центрально-Українське видавництво, 1994. 164 с.
49. Фінанси: вишкіл студії: навч. посіб. / за ред. проф. С. І. Юрія. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 357 с.
50. Фінанси: підруч. / В. П. Горин, В. Г. Дем'янишин, О. П. Кириленко [та ін.]; за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 632 с.
51. Фролова Т., Лук'яненко Л., Отченаш К. Фінансовий ресурс розвитку національної економіки: формування та пріоритетні напрями використання. *Міжнародна економічна політика*. 2016. № 2 (25). С. 126-155.
52. Чугунов І., Пасічний М., Нікітішин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 5. С. 124-137. URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=28105.pdf>
53. Шулюк Б. С., Дем'янишин В. Г. Особливості використання боргових фінансових інструментів державно-приватного партнерства у вітчизняній та зарубіжній практиці. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 10. С. 19–23.